

Når Gud blir borte

To presters erfaringer med gudsfravær

Tine Fure

Veileder

Universitetslektor i sjelesorg Elisa Stokka

Biveileder

Førstelektor diakoni og ekklesiologi Tron Fagermoen

MF vitenskapelig høyskole for teologi, religion og samfunn,
AVH5065: Masteroppgave i Teologi, 30 studiepoeng, høst 2020

Antall ord: [23 307]

«Jeg former lys og skaper mørke,
jeg stifter fred og skaper ulykke.
Jeg, Herren, gjør alt dette.» - Jesaja 45, 7

Forord

Å skrive oppgaven har vært utfordrende og spennende. Det har vært interessant å sette seg inn i to presters erfaringer av gudsfravær. Det har vært lærerikt å fordype seg i et tema som jeg oppfatter som viktig og relevant, spesielt for prester som enten selv kan erfare at troen blir borte eller møter mennesker i sjelesorg som erfarer troskrise eller kriser hvor Gud erfares fraværende og borte.

Jeg ønsker å takke noen mennesker som har hjulpet meg gjennom skriveprosessen. Først vil jeg gi en stor takk til min veileder Elisa Stokka som har vært tålmodig med meg, svart på spørsmål og hjulpet meg når jeg syntes det ble litt vanskelig å skrive. Det har vært perioder med pågangsmot og frustrasjon, men etter hver veiledningstime har jeg blitt motivert. Jeg ønsker også å takke medstudenter og noen prester i Den norske kirke som har sett gjennom oppgaven og gitt meg gode tilbakemeldinger.

I skriveprosessen har jeg også fått inspirasjon av en tidligere student ved MF vitenskapelige høyskole som skrev en masteravhandling i diakoni i 2011 om den fraværende Gud i kriser.

Samtidig har det vært en utfordring å skrive under Covid-19. Å skrive en masteravhandling er et selvstendig arbeid for en student, men etter at MF vitenskapelige høyskole ble stengt pga. Covid-19, og hele samfunnet, ble også studentmiljøet lukket for en periode. Arbeidet med oppgaven kunne av og til bli ensomt, spesielt på de dagene hvor ensomheten fra det sosiale livet slo inn. Motivasjonen kunne henge i en tynn tråd.

Etter arbeidet med erfaringer av gudsfravær sitter jeg igjen med respekt for de menneskene som opplever dette. Jeg håper oppgaven min kan være et bidrag til mer åpenhet knyttet til disse erfaringene.

Bodø, desember, 2020

Sammendrag

Oppgavens problemstilling spør etter kjennetegnene ved presters erfaringer med gudsfravær. I forlengelsen av problemstillingens spørsmål ønsket jeg å finne ut av hvilke implikasjoner disse erfaringene kan ha for utøvelse av kristen sjelesorg.

To presters erfaringer med gudsfravær danner materialet i denne studien. Materialet består av to presters selvbiografier og sitater fra deres bøker. Materialet er samlet inn ved kvalitativ metode med en induktiv tilnærming. Innenfor den kvalitative metoden brukes temaanalyse og dokumentanalyse. Jeg ønsket en så strukturert forskning som mulig og tok i bruk to fremgangsmåter: Systematisk tekstkondensering og tematisk analyse.

Analysefunnene diskuteres opp mot tematiske perspektiver fra psykologi, religionspsykologi, klageteologi, sjelesorg og den åndelige tradisjonen. Drøftingen prøver å fremheve erfaringene ved opplevelsen av gudsfraværet og hvilke implikasjoner erfaringene kan ha for utøvelse av kristen sjelesorg. Oppgaven plasseres innenfor sjelesorg som er en fagdisiplin under praktisk teologi.

I analysen fremkom to hoved erfaringer av gudsfravær som berører min problemstilling. Hoved erfaringene som fremkom var 1) depresjon og 2) klage. Depresjonen gjør at materialet mitt stiller spørsmål om det er den som skyver Gud bort. Klagen blir presentert slik at materialet mitt bruker den til å sette ord på det de opplever overfor Gud. Klagen blir rettet mot Gud.

Oppgaven oppsummeres med at det kan utfordrende å møte konfidenter med livs- og troskrise, og at sjelesørgeren vil ha nytte av å hente teori fra psykologi og den åndelige tradisjonen i møte med slike konfidenter.

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	1
1.1	Bakgrunn og relevans	1
1.2	Problemstilling.....	1
1.3	Tema og faglig plassering.....	2
1.4	Forskningsoversikt.....	2
1.5	Begrepsavklaring	4
1.6	Sjelesorg	5
1.6.1	Definisjon og sjelesorgens oppgaver og dimensjoner	5
1.7	Forskningsdesign og struktur.....	6
2	Metode.....	7
2.1	Forskningsdesign og metodisk tilnærming.....	7
2.1.1	Kvalitativ metode	7
2.1.2	Tilnærminger.....	8
2.2	Utvalg	8
2.3	Materialet.....	9
2.4	Beskrivelse av utvalget.....	9
2.5	Temaanalyse	10
2.6	Dokumentanalyse	10
2.7	Sjanger.....	10
2.8	Etiske perspektiver	11
2.9	Analyse	11
2.9.1	Analyseprosessens rammeverk	11
2.9.2	Systematisk tekstkondensering – STC	11
2.9.3	Tematisk analyse	12

2.9.4	Innsamling og bearbeiding av materialet	12
2.9.5	Kvalitet, validitet, reliabilitet og overførbarhet.....	14
2.9.6	Refleksivitet og relevans	15
3	Teori	16
3.1	Gudsfravær	16
3.1.1	Hva er gudsfravær?	16
3.1.2	En prosess.....	16
3.1.3	Natten	17
3.1.4	Den skjulte Gud.....	18
3.1.5	Tilknytningsteori og bønn	19
3.2	Depresjon.....	20
3.2.1	Hva er depresjon?.....	20
3.2.2	Depresjon og selvmord.....	21
3.2.3	Depresjon og angst	22
3.2.4	Depressive grublerier	23
3.3	Depresjon og gudsfravær.....	23
3.4	Klage.....	26
3.4.1	Klage i Bibelen.....	26
3.4.2	Klagens betydning.....	27
3.4.3	Argumenter for klagens nødvendighet.....	28
3.4.4	Klagen setter ord på lidelsen	28
3.5	Sjelesorg	29
3.5.1	Hovedretninger innenfor sjelesorg	30
3.5.1.1	Spiritual sjelesorg.....	31
3.5.1.2	Terapeutisk sjelesorg	32
3.5.2	Forholdet mellom sjelesorg og religionspsykologi	34

3.5.3	En studie av terapeuters møte med pasienters opplevelse av gudsfravær	35
3.6	Oppsummering	36
4	Analyse	37
4.1	Materialet	37
4.2	Sammenfatning av Eskil Skjeldal – Eg slepper deg utan at du velsignar meg	37
4.3	Sammenfatning av Vidar Mæland Bakke – Gi mine øyne lys	39
4.4	Analyse del 1	41
4.4.1	Ulike grunner til gudsfravær	41
4.4.2	Selve opplevelsen av gudsfraværet	41
4.4.3	Depresjon	43
4.4.4	Klage	46
4.4.5	Oppsummering	48
4.5	Analyse del 2	48
4.5.1	Gudsfravær	49
4.5.1.1	En prosess	49
4.5.1.2	Natten	49
4.5.1.3	Den skjulte Gud	50
4.5.1.4	Tilknytningsteori	51
4.5.2	Depresjon	51
4.5.2.1	Depresjon og selvmord	51
4.5.2.2	Depresjon og angst	52
4.5.2.3	Depressive grublerier	52
4.5.3	Klage	52
4.5.3.1	Klage i Bibelen	52
4.5.3.2	Klagens nødvendighet	53
4.5.4	Oppsummering	54

4.6	Oppsummering	54
5	Drøfting	56
5.1	Forholdet mellom psykisk sykdom og åndelig utvikling	56
5.2	Den brutte Gudsrelasjonen	60
5.3	Sjelesørgerens egenskaper	61
5.3.1	Samtalens verdi	63
5.4	Oppsummering	64
6	Avslutning	65
7	Litteraturliste	67

1 Innledning

Innledningen vil bestå av 1.1 bakgrunn og relevans, 1.2 problemstilling, 1.3 Tema og faglig plassering, 1.4 forskningsoversikt, 1.5 begrepsforklaring, 1.6 sjelesorg, 1.7 Forskningsdesign og struktur

1.1 Bakgrunn og relevans

Bakgrunnen for valgt tema er at jeg ble interessert i det da jeg tok faget Livs- og troshistorie under profesjonsstudiet ved MF vitenskapelige høyskole. Faget hadde jeg over to semestre. I faget brukte vi boka til Torborg Aalen Leenderts *Når glassflaten brister* (2007) som hovedbok, den ble brukt til å forberede oss til hver gruppesamling. Gruppesamlingene besto av temaer som bønn, barnetro, Bibelen, dåpen, kallet og gudsbilde for å nevne noen. Faget gikk ut på å reflektere over liv og tro. Da vi hadde samlingen om «Gudsfravær» og «gudsbilder», falt en brikke på plass hos meg følelsesmessig. Det vil si at jeg kjente meg igjen i det Leenderts skrev i boken. Interessen for å finne ut av presters erfaringer av *gudsfravær* gjorde at jeg ønsket å lese ulike biografier om det. Jeg ønsker å se om det er likheter og forskjeller på presters erfaringer rundt temaet fordi opplevelsen av gudsfravær er individuelle. Med oppgavens omfang skal jeg spisse ned til to presters erfaringer av gudsfravær ut ifra deres selvbiografier.

Som kommende prest opplever jeg det interessant å jobbe med erfaringer av Gudsfravær fra et sjelesørgerisk perspektiv. På grunnlag av at jeg ønsker å ha samtaler med mennesker som har utfordringer med troskriser, uten at jeg trenger å sette en diagnose, slik som den psykologiske terapien kan gjøre. Jeg ønsker å kunne være en god samtalepartner for mennesker som opplever troskriser.

1.2 Problemstilling

Problemstillingen jeg ønsker å forske på er denne: «*Hva kjennetegner presters erfaring av Gudsfravær og hvilke implikasjoner kan dette ha for utøvelse av kristen sjelesorg?*» Problemstillingen er todelt.

For å besvare avhandlingens problemstillinger vil jeg ta i bruk to presters selvbiografier om gudsfravær og knytte disse erfaringene opp mot tematiske perspektiver.

Arbeidet mitt med problemstillingen presenterer jeg på to måter. Problemstillingens første del blir presentert i analysekapittelet. Analysekapittelet har jeg delt inn i to deler: analyse del 1 og analyse del 2. I analyse del 1 presenterer jeg analysefunnene, og i analyse del 2 presenterer jeg funnene opp mot tematiske perspektiver. I drøftingen vil jeg diskutere problemstillingens andre del.

1.3 Tema og faglig plassering

I avhandlingen ønsker jeg å fordype meg i temaene gudsfravær, depresjon og klage. Det er tema som kan inneholde flere undertemaer som angst, stress og tvil, for å nevne noen. Den overordnede fagdisiplinen avhandlingen skrives under er i praktisk teologi. Jeg skriver innenfor faget sjelesorg som er en del av den praktiske teologien. Blant de teologiske disiplinene er praktisk teologi den yngste av disiplinene, og dens forløper er pastoralteologi – læren om prestens embetsvirksomhet (Harbsmeier & Iversen, 1995, s.11). Harbsmeier & Iversen (1995, s.21) definerer praktisk teologi på denne måten: «Praktisk teologi forstås i denne bok som læren om kristendommens livsyttringer og kirkens kommunikasjonsformer i gudstjeneste, forkyndelse, undervisning, sjælesorg, diakoni, mission og menighedsliv i det forhåndenværende samfund». Den praktiske teologien sprer seg over et stort område og har både teoretiske og praktiske oppgaver.

1.4 Forskningsoversikt

Jeg har gjort et forsøk på å danne meg en oversikt over tidligere forskning på depresjon og gudsfravær. Jeg har gjort flere søk i ulike databaser.¹ Resultatet av søk i databaser var at det har tidligere blitt forsket på depresjon og gudsfravær innenfor religion og psykologi. Søkene gav et

¹ MF Open for tidligere avhandlinger. Norart for artikler og bøker. Google Scholar. Samt Oria for artikler og bøker. Søkeordene har vært «gudsfravær», «gudsfravær og depresjon», «depresjon hos prester», «religion og depresjon», «religion og gudsfravær» og «Depression and absence of God». Søkene ble først foretatt våren 2020 og deretter september 2020.

begrenset resultat på mitt forskningsfelt. Jeg tar høyde for at jeg kan ha oversett noe eller brukt søkeord som ikke gav meg de resultatene jeg trengte. Slik jeg ser det vil min forskning være noe annet enn det som allerede er blitt forsket på. I denne forskningsoversikten skal jeg presentere de søkene jeg fant, både fra Norge og internasjonalt.

I Norge har psykolog Gry Stålsett (2006) skrevet en artikkel om positive og negative sider ved tro som ødeleggende og helbredende. Hanne Løland (2008) har skrevet en artikkel og gjort en liten studie på klage i Det gamle testamentet og i dag. Hun skriver om klagens nødvendighet og har gjort funn ved at det er fåtall av tekstene i Den norske kirkes tekstbok som omhandler klage. Tidligere masterstudent ved MF vitenskapelige høyskole Ståle Johan Aklestad (2009) skrev sin avhandling om klagetekstene i Det gamle testamentet og moderne affektteori. Hans problemstilling omhandlet hva for konsekvenser kan oppstå ved selvpplevelsen og gudstroa hvis man gjennom klage gir de smertefulle affektene et språk. De siste årene har flere masterstudenter ved MF vitenskapelige høyskole skrevet om gudsfravær. Inger Johanne Kristiseter (2011) skrev en avhandling om mennesker i kriser som opplever Gud som fraværende. I sin forskning la hun vekt på teori om gudsbilder. Anne Margrethe Mandt-Anfindsen (2016) skrev sin avhandling i diakoni, og hun skrev en empirisk oppgave om stillheten til en Gud som taler. En siste avhandling innenfor diakoni skrev Christin Egede-Nissen Høiseth (2012). Hun skrev om diakonale væremåter i møte med gudsfravær og lidelser.

Internasjonalt har Owe Wikström, professor i religionspsykologi ved Universitetet i Uppsala, har gjort en studie på religiøse terapeuter i møte med deprimerte pasienter som opplever gudsfravær (1998). Denne studien har en interessant vinkling mot terapeutene og hvordan de forholdt seg til sin tro i behandlingen av troende pasienter. Wikström (2008) har også skrevet en bok ved navn *Det blendende mørket. Å oppdage den store gleden.*

I søket mitt fant jeg to andre artikler om depresjon og gudsfravær internasjonalt. A. Philip Greenway, Lisa C. Milne & Victoria Clarke (2003) har skrevet artikkelen «Personality variables, self-esteem and depression and an individual's perception of God.» I tillegg til de har Ph.D. Mary Jo Meadow (1984) skrevet artikkelen «The dark side of mysticism: Depression and «the dark night.».

I tillegg til ulik forskning på feltet om depresjon og gudsfravær er det flere som har skrevet bøker på dette feltet. Odd Eidner (2006), prest og forfatter, har skrevet boken *Den doble sorgen. Presten som mistet to barn og troen på Gud*. Erling Rimehaug har skrevet flere bøker som omhandler depresjon og gudsfravær. I boken *Når Gud blir borte* får leseren ett innblikk i Rimehaugs mørke. I liket med Rimehaug, har Torborg Aalen Leenderts skrevet flere bøker om gudsfravær, og i boken *Når glassflaten brister. Om brytningen mellom livet og troen* (2007) beskriver hun dette mørket i detalj. Ekman P.C. Tam (2001) har skrevet en artikkel om Guds taushet og den skjulte Gud. Wilfred Stinissen (1993) har skrevet boken *Natten er mitt lys*.

Til nå har jeg lagt frem mer moderne lesning om feltet. Allerede på 1500-tallet ble det skrevet om gudsfravær. Karmelittmunken Johannes av Korset har skrevet et dikt ved navn *Själens dunkla natt* og som senere ble utgitt som bok med kommentar.

1.5 Begrepsavklaring

Jeg vil her utdype ulike begreper slik at leseren kan forstå de ulike begrepene jeg bruker i studien og på hvilken måte jeg bruker dem.

Gudsfravær er et begrep som i liten grad blir brukt. Begrepet brukes ikke i psykologien, men i større grad i sjelesorgen. Erling Rimehaug beskriver gudsfravær som en følelse av forlatthet (Rimehaug, 2013, s.8, 18), mens Torborg Aalen Leenderts beskriver gudsfraværet som en mørk tunnel og bruker ordet *Natten* for selve begrepet (Leenderts, 2007, s.171). Gudsfravær er opplevelsen av at Gud kjennes fraværende.

Depresjon er en av de vanligste psykiske lidelsene. I løpet av livet vil ca. 20 % av kvinnene og 10 % av alle menn oppleve en depressiv episode. Den deprimerte kan oppleve søvnvansker, tristhet, håpløshetsfølelse, manglende livslyst og glede, følelsen av tomhet og manglende energi og senket stemningsleie over tid (Helsekompetanse, u.å.). Depresjon finnes i alle grader fra nedstemthet til alvorligere og langvarige kliniske tilstander (Teigen, 1997, s.190). Depressive lidelser er blant de mest utbredte psykiske lidelsene, alt fra nevrotisk depresjon, depressiv psykose, depressive episoder, affektive lidelser og alvorlige stemningslidelser (Nielsen, 1997, s.493, 504, 506).

Klage har ofte negative assosiasjoner i dagligtalen og kan forbindes med ord som sutring eller en negativ holdning. Ståle Johan Aklestad tar for seg en eksistensiell klage hvor en person klager i anfektning, altså at klagen gjelder liv og død (Aklestad, 2009, s.7). Samtidig er klage et bredt begrep. Klage kan være en holdning mennesker har, men også ved misnøye over et vedtak eller for eksempel eksamensresultat. I min forskning forholder jeg meg til klage som ord og eksistensiell klage om liv og død, slik Aklestad definerer begrepet.

1.6 Sjelesorg

Oppgavens faglige plassering er under den sjelesørgeriske disiplinen. Sjelesorgsteori har betydning for min oppgave i forhold til sjelesørgerens samtaler med konfidenter som opplever gudsfravær, og for å forstå materialets erfaringer av selve opplevelsen av gudsfraværet. Jeg håper at oppgaven skal være til hjelp for sjelesørgeren som opplever slike møter. I kapittel 3 presenterer jeg Grevbos åtte sjelesørgeriske retninger, men fordyper meg i to av dem: *Spiritual sjelesorg* og *Terapeutisk sjelesorg*.²

1.6.1 Definisjon og sjelesorgens oppgaver og dimensjoner

Sjelesorg kan være vanskelig å definere på grunn av dets brede fagområde. Jeg har valgt å bruke definisjonen til Marie Farstad fordi hun definerer sjelesorg på en konkret måte. Farstad definerer sjelesorg slik: «Sjelesorg er samtalehjelp til mennesker som søker støtte, hjelp og veiledning knyttet til ulike former for livs- og trosutfordringer, og den skjer innenfor en kirkelig kontekst.» (Farstad, 2016, s.231). Selvet ordet sjelesorg stammer fra det tyske ordet «Seelsorge» og kan oversettes med omsorg for sjelen (Farstad, 2016). Sjelesorgens egenart kan forstås som samtalepraksis som springer ut av troen, og samtalene er åpen for alle uavhengig tro og problemstilling (Farstad, 2016, s.233).

² Mer om dette i kap.3 – Teorikapitlet.

1.7 Forskningsdesign og struktur

Denne innledningen omhandler oppgavens tema, faglig plassering, begrepsavklaringer og problemstilling. Jeg skal nå gå videre til å gjøre rede for oppgavens metodiske tilnærming i metodekapittelet. Metodekapittelet beskriver og gjør rede for forskningsprosessen og for de valgene jeg har tatt for forskningen. Deretter skal jeg presentere og redegjøre for de tematiske perspektiver innen sjelesorgsteori, gudsfravær, depresjon og klageteologi. Etter teorikapittelet skal jeg presentere analysefunnene for forskningen og materialet. Videre skal jeg drøfte analysefunnene og de tematiske perspektivene med fokus på oppgavens problemstilling: *«Hva kjennetegner presters erfaring av Gudsfravær og hvilke implikasjoner kan dette ha for utøvelse av kristen sjelesorg?»* Forskningsoppgaven avsluttes med en oppsummering og konklusjon.

2 Metode

2.1 Forskningsdesign og metodisk tilnærming

Problemstillingen min setter søkelys på presters erfaringer av gudsfravær og hvilke implikasjoner disse erfaringene kan ha for utøvelse av kristen sjelesorg. Den metodiske tilnærmingen jeg har valgt tar utgangspunkt i Kirsti Malteruds *kvalitative forskningsmetoder for medisin og helsefag* (2017). I metodekapittelet vil jeg presentere og beskrive studiets metodiske tilnærming, Malterud, studiets materiale, to fremgangsmåter og valgbe grunnelser.

2.1.1 Kvalitativ metode

Ordet *metode* kommer fra det greske ordet *methodos* og betyr å følge en bestemt vei (Johannessen, Tufte & Christoffersen, 2016, s.25). Det handler om å sette seg et mål for forskningen og følge en bestemt vei for å nå det målet.

Jeg landet på kvalitativ metode fordi problemstillingen min omhandler to presters erfaringer med gudsfravær. Kirsti Malterud definerer kvalitativ metode som «forskingsstrategier for beskrivelse, analyse og fortolkning av karaktertrekk og egenskaper eller kvaliteter ved de fenomenene som skal studeres.» (2017, s.30). Kvalitativ metode omfatter et bredt spekter og et av dem er å fortolke og organisere tekstlig materialet fra samtaler, intervjuer, observasjoner av ulik grad eller skriftlig materialet (Malterud, 2017, s.36). Kvalitativ metode står under samfunnsvitenskapens studiefelt og omhandler mennesker, meninger og oppfatninger (Johannessen, Tufte & Christoffersen, 2016, s.27).

Fagtradisjonen som min forskning står i, er den hermeneutiske tradisjonen. Hermeneutikk «handler om tolkning av meninger i menneskelige uttrykk som utgangspunkt for forståelse.» (Malterud, 2017, s.28), og tolkningen er sentral i kvalitative metoder og forskningsprosesser (Malterud, 2017, s.43). I denne tradisjonen ligger tolkningen av tekst som grunnlag med en spesiell vekt på deler og helhet (den hermeneutiske sirkel), og betydningen av konteksten og selvrefleksjonen (Malterud, 2017, s.28). Hans-Georg Gadamer (1900-2002) var kjent for sin hermeneutiske forståelse, og spesielt innenfor teologisk hermeneutikk. Gadamer ser på sin egen hermeneutikk på den måten at det er en refleksjon på det som alltid skjer når et menneske prøver

å forstå noe, og ikke som en metodisk måte (Jeanrond, 1994, s.65). Han ser også på hermeneutikk som en filosofisk karakter, en praktisk filosofisk karakter, fordi det er det hermeneutikk/fortolkningen er opptatt av, ifølge han, og menneskets forståelse (Jeanrond, 1994, s.65).

Bakgrunnen for at jeg har plassert forskningen min i den hermeneutiske tradisjonen er fordi jeg som forsker ikke er en nøytral rolle (Malterud, 2017, s.41). Jeg som forsker har en innflytelse på forskningen med mine interesser, perspektiver, kunnskap og valg.

Samtidig vil jeg presisere at det er en kvalitativ *tekstanalyse* jeg har brukt i forskningen. Jeg vil utdype dette med temaanalyse og dokumentanalyse.

2.1.2 Tilnærminger

Innenfor kvalitativ forskning kan forskeren ha ulike tilnæringsmåter knyttet til hvordan forskeren ønsker å forholde seg til de teoretiske perspektivene forskeren har valgt eller skal bruke. De ulike tilnærmingene er disse: *deduktiv*, *induktiv* og *abduktiv tilnærming*. Den induktive tilnærmingen går ut på at vi utvikler teoretiske perspektiver ved hjelp av dataanalysen (Thagaard, 2018, s.184). Den deduktive tilnærmingen går ut på at dataanalysen tar sitt utgangspunkt i teoretiske perspektiver (ibid), og den abduktive tilnærmingen går ut på at den fremhever det dialektiske forholdet mellom data og teori (ibid). I min forskning har jeg brukt den abduktive tilnærmingen. Jeg som forsker går inn i denne forskningsprosessen med mine teoretiske briller som er preget av teologistudiet. Gjennom studieløpet har jeg fått med meg mye kunnskap som jeg tar med meg inn i denne forskningsprosessen.

2.2 Utvalg

Etter valg av tema for forskningen min vurderte jeg hvem og hva som kunne gi meg mer innsikt og forståelse i forskningen min. Jeg vurderte om jeg skulle ta utgangspunkt i to eller tre biografier om presters erfaringer med gudsfravær. Malterud (2017, s.58) bruker ordet *strategisk utvalg* for denne vurderingen. Vurderingen min landet på at jeg tok utgangspunkt i to biografier.

Jeg vurderte det slik at det ville være tilstrekkelig med to biografier for å kunne svare på problemstillingen. Samtidig tok jeg valget å bruke to biografier som er skrevet på forskjellig tidspunkt i depresjonens fase. Innenfor denne oppgavens ramme vurderte jeg at jeg ville få tilstrekkelig med materiale. Det jeg mener med det er at jeg ønsket en variasjonsbredde som kunne beskrive presters erfaringer av gudsfravær. Den ene biografien tidsfase er i selve opplevelsen av gudsfraværet, mens den andre biografien er skrevet etter den tyngste depressive fasen. Biografiene hadde geografiske ulikheter ved at forfatterne var fra ulike steder i Norge.

Om jeg skulle gitt utvalget mitt større variasjonsbredde kunne jeg valgt biografier med forskjellig kjønn og alder. Biografene omhandler to menn i 30-40 åra. Jeg valgte likevel ikke å bruke biografier fra forskjellig kjønn med utgangspunkt i at jeg mente det var nok variasjonsbredde på materialets åndelige prosess og hvor de var i tros- og livskrisens forløp.

2.3 Materialet

For å finne ut av hvilke biografier jeg ville bruke i forskningen min fikk jeg tips fra veileder. Jeg hadde allerede kjennskap til *Når Gud blir borte* (2013) av Erling Rimehaug. Da jeg så at en tidligere student ved MF vitenskapelige høyskole hadde brukt den i sin avhandling ønsket jeg et annet tilfang. Ved søk på www.google.no «Når Gud blir borte» og «prest og gudsfravær» var det Rimehaug og prest Odd Eidner som kom opp i søkemotoren. Odd Eidner har jeg et vennskapelig forhold til og ønsket dermed ikke å bruke han.

2.4 Beskrivelse av utvalget

Utvalget består av to prester som har jobbet eller jobber som prest i Norge. Eskild Skjeldal er skribent og kritiker i *Vårt Land og Dag og Tid*. Han har en doktorgrad fra MF vitenskapelige høyskole. I tillegg til å være skribent og kritiker, jobber han som seniorrådgiver på et kompetansesenter for rus og psykisk helse. Han har gitt ut flere bøker tidligere (Skjeldal, 2016, bak på coveret av boken). Vidar Mæland Bakke er prest og daglig leder i Bymenigheten – Sandnes. Denne menigheten er en valgmenighet innenfor Den norske kirke. I tillegg til å være prest er også Vidar skribent og har gitt ut en bok tidligere ved navn *Disippelrytmer. Håndfast hjelp til et slitesterkt trosliv* utgitt i 2017 (Bakke, 2019, bak på coveret av boken).

2.5 Temaanalyse

Innenfor analytiske tilnærminger har jeg valgt å bruke temaanalyse. Forskningen min er en slags empirisk forskning, men i mitt tilfelle bruker jeg ikke intervjuer eller observasjon. Jeg har brukt to biografier og ut ifra disse har jeg funnet sitater innenfor flere temaer. Temaanalyse er «når vi retter oppmerksomheten mot temaer som er representert i prosjektet.» (Thagaard, 2018, s.171). Formålet med den type analyse er å gå i dybden på ulike temaer den er basert på koding av data og inndeling i kategorier (ibid). Temaanalyse er relevant for min forskning på grunnlag av koding av data og inndeling i kategorier.

2.6 Dokumentanalyse

I forlengelsen av temaanalyse vil jeg også ha med dokumentanalyse. Dokumentanalyse er en type kvalitativ innholdsanalyse hvor forskeren samler inn data fra bøker, brev, dokumenter eller dagbøker (Johannessen, Tufte & Christoffersen, 2016, s.97). Et dokument «sier noe om forfatterne, deres virkelighetsforståelse, samt meninger og faktabeskrivelser som forfatterne ønsker å presentere.» (ibid). Et dokument inneholder et overlevert materialet fra fortiden, og et dokument deles gjerne inn etter type, form og innhold (Johannessen, Tufte & Christoffersen, 2016, ss.97-98). I min forskning er materialet mitt to biografier, altså *skriftlige primærkilder*. En *Primærkilde* er en øyenvitneskildring fra mennesker med de erfaringene forskeren ønsker å forske på, og dokumentet bygger ikke på andre kilder enn den primære kilden (Johannessen, Tufte & Christoffersen, 2016, s.98). Biografiene i min forskning er skrevet av forfattere mellom 2017-2019. På bakgrunn av at materialet mitt er to biografier vil dokumentanalyse være relevant for forskningen min. Dokumentanalyse har betydning for forskningen min på grunnlag av at jeg som forsker samler inn data fra en type dokument, og den dataen er fra en primærkilde jeg som forsker ønsker å fordype meg i.

2.7 Sjanger

Jeg har tidligere nevnt at mitt materiale består av to biografier. For å være mer presis er det to *selvbiografier*. En selvbiografi er en biografi hvor en person skildrer sitt eget liv eller

livshistorie, mens en biografi omhandler en persons liv og er skrevet av en annen (Store norske leksikon, 2018).

2.8 Etiske perspektiver

Det kan oppstå etiske dilemmaer i en temaanalyse. Et dilemma kan være at når forskeren løsriver deler av teksten kan en konsekvens være at den opprinnelige helheten ikke vil bestå, eller at deltakeren/intervjuobjektet ikke kjenner seg igjen (Thagaard, 2018, s.179). Et annet dilemma er om deltakerens integritet blir bevart. Thagaard (2018, s.180) skriver at de etiske retningslinjene skal være med å beskytte deltakerens identitet. Når det gjelder min forskning vil ikke materialet mitt være anonyme. Materialet mitt blir stående med fullt navn fordi jeg bruker deres selvbiografier som utvalg.

2.9 Analyse

2.9.1 Analyseprosessens rammeverk

Til selve analyseprosessen har jeg valgt to fremgangsmåter. Den ene av Kirsti Malterud (2017) og den andre av Virginia Braun og Victoria Clarke (2006). Disse to metodiske fremgangsmåtene har et fellestrekk ved at begge har et tverrgående fokus. Det vil si at metodene ikke har en lineær fremgangsmåte. Grunnen for at jeg har valgt disse fremgangsmåtene er at det kan gjøre det lettere for meg som forsker å følge bestemte punkter gjennom en forskningsprosess. Spesielt når jeg er nybegynner som forsker.

2.9.2 Systematisk tekstkondensering – STC

Systematisk tekstkondensering (forkortet med STC) er en «metode for tematisk tverrgående analyse av kvalitativ data.» (Malterud, 2017, s.97). Dette er en prosess som gir en enkel innføring for nybegynnere (Malterud, 2017) som er grunnen for at jeg valgte denne.

Selve STC utgjør fire trinn:

- 1) Helhetsinntrykk

- 2) Identifisere meningsdannende enheter
- 3) Dra ut innholdet fra de meningsdannende enhetene
- 4) Sammenfatte betydningen av dette (Malterud, 2017, ss.99-109).

Malterud presiserer at dette ikke er en firetrinnsmetode man følger slavisk fra trinn én til trinn fire. Dette er en modell som går i en bevegelse fram og tilbake fra trinn én og trinn fire (Malterud, 2017).

2.9.3 Tematisk analyse

Braun & Clarke definerer tematisk analyse slik «a method for identifying, analyzing and reporting patterns (themes) within data.» (Braun & Clarke, 2006, s.79). Braun & Clarke har også en analyseprosess de har delt inn trinnvis. I motsetning til Malterud har Braun & Clarke seks trinn istedenfor fire.

Seks forskjellige faser i tematisk analyse:

1. gjør deg kjent med dataen din
2. lage foreløpige koder
3. søke etter temaer
4. gjennomgang og revurdering av temaer
5. definer og navngi temaer
6. produsere den ekte rapporten (Braun & Clarke, 2006, ss.87-93).

Denne tematiske analysemetoden er heller ikke en lineær prosess. Den beveger seg også fram og tilbake fra trinn til trinn. Men en styrke ved metoden til Braun & Clarke er at den er fleksibel (Braun & Clarke, 2006, s.78).

2.9.4 Innsamling og bearbeiding av materialet

I starten av analyseprosessen begynte jeg med første trinn i STC og tematisk analyse. Jeg leste begge selvbiografiene og skrev en sammenfatning av begge to i ett Word-dokument til hver av selvbiografiene. Når jeg leste bøkene hadde jeg hele tiden problemstillingen i tankene, spesielt spørsmålet knyttet til deres erfaringer med gudsfravær. Word-dokumentene ble på tre sider hver

med stikkord, lengre setninger og sammenfatninger med sidehenvisninger. Deretter tok jeg en liten pause fra selvbiografiene for å lese faglitteratur og annen litteratur til forskningen.

Etter en kort pause, leste jeg selvbiografiene på nytt. Da fulgte jeg trinn to og tre i analyseprosessen tematisk analyse og trinn to i STC: jeg tok ni pennener med ulike farger for ulike temaer. Rød for skam, lyseblå for depresjon, lysegrønn for klage, oransje for desperasjon, lilla for gudsfravær, brun for gudsbilde, rosa for tvil, mørkegrønn for angst og mørkeblå for tiden etter depresjonen. Når jeg leste biografiene på nytt satt jeg og streket under sitater med de ni ulike pennene. Til sammen ble det et Word-dokument på 14 sider med sitater.

Ved å kode temaene med farger satt jeg igjen med ni temaer. Malterud (2017, ss.99-100) spesifiserer at det ikke er hensiktsmessig med for mange temaer. Når jeg hadde fått en oversikt over de mulige temaene gikk jeg i gang med trinn fire i tematisk analyse og trinn 3 i STC. Jeg valgte å kutte ned til syv temaer: depresjon, skam, gudsfravær, tvil, gudsfravær, ettertid og Gud med stor eller liten g. Grunnen for dette var at disse temaene fant jeg gjentakende i biografiene. I analysen tok jeg utgangspunkt i tre hovedgrupper: årsaker til gudsfravær, gudsbilder og tiden etter depresjonen.. Etter veiledning ble jeg og veileder enige om at jeg skulle dele analysen inn i to deler og bare fokusere på tre temaer. De tre temaene ble «Gudsfravær», «Depresjon» og «Klage». Bakgrunnen for dette var at det var behov for å spisse oppgaven i forhold til problemstillingen. Til slutt i analyseprosessen skrev jeg ut teksten i lys av analysen.

Grunnen for at jeg valgte å gjøre det på denne måten var at jeg ønsket å gjøre det på en systematisk måte. Jeg ønsket å konsentrere meg om ett tema av gangen. Materialets sitater hadde flere temaer i seg, og derfor tok jeg valget om å ta ett tema om gangen. Det gjorde det mer sammenhengene. Under prosessen opplevde jeg å bli usikker på noen av sitatenes plassering. Da leste jeg sitatet flere ganger og veide for og imot deres tematiske plassering. Det jeg kunne gjort annerledes er å faktisk intervju prestene om sine erfaringer rundt gudsfravær. Jeg kunne også skrevet ned ulike temaer jeg forventet å møte i selvbiografiene på forhånd. Det er mulig å gjøre dette i en annen metode.

Ved valg av materialet, valgte jeg to ulike innganger til erfaringer av Gudsfravær. Eskil skriver når han er i depresjonen, i motsetning til Vidar som skriver etter den tunge depresjonen, og han

har som intensjon at boka skal være til oppmuntring for andre i samme situasjon. Eskil slutter som prest og slutter å tro, mens Vidar fortsetter som prest. Dette har gjort forskningen krevende for meg, spesielt boka til Vidar som både tar for seg Vidar sitt mørke, men også oppmuntringer til de som er i mørket nå.

2.9.5 Kvalitet, validitet, reliabilitet og overførbarhet

Min forskning bruker den kvalitative metoden, men jeg velger å ha med begreper som kvalitet, validitet, reliabilitet og overførbarhet fra den kvantitative metoden. Jeg oppfatter det slik at det er relevant å ha med fordi validitet, reliabilitet og overførbarhet går ut på forskningens pålitelighet, gyldighet og om det vil være mulig for andre forskere å få samme konklusjon og resultat som meg. Validitet går ut på resultatene av forskningen og hvordan dataen tolkes (Thagaard, 2018, s.189). Rettere sagt er validitet «gyldighet av de tolkninger forskeren kommer fram til.» (Thagaard, 2018, s.189) I mitt arbeid med biografiene holder jeg meg til tekst som allerede er nedskrevet. Det vil si at jeg som forsker ikke har kontroll på hva av tekst som har blitt uteblitt og hvorfor. Jeg har heller ikke mulighet for å stille oppfølgingsspørsmål til mitt materiale om biografiene deres. Jeg oppfatter det at jeg har fått til gyldigheten ved oppgaven ved at jeg har sammenlignet sitater, systemisert dem og forklart nøyaktig hva jeg har gjort, og jeg har brukt biografier som er mulig å få tak i for andre. En fordel med materialet mitt er at biografiene har materialet mitt skrevet selv. Det vil si at de er primærkilder. Biografiene er også gitt ut i nyere tid, som ikke gjør det vanskelig for andre å få tak i dem, i motsetning til annen eldre litteratur.

Reliabilitet går ut på om forskningen er utført på en pålitelig måte (Thagaard, 2018, s.187). I analysen min har jeg lagt fram materialet mitt og hvordan jeg har gått fram i systemiseringen for at det skal være oversiktlig og forståelig for leseren.

Overførbarhet er det «*tolkningen av resultatene som gir grunnlaget for overførbarhet*, og ikke beskrivelser av mønstre i dataene. Vi stiller spørsmål om den tolkningen vi utvikler innenfor rammen av et prosjekt, også kan være relevant i andre sammenhenger.» (Thagaard, 2018, ss.193-194) Jeg har materiale fra to prester med hver sin biografi om deres erfaring med gudsfravær, men det er ikke nok til at jeg kan sette to streker under svaret på opplevelsen av

fraværet av Gud. Men jeg har mulighet for å vise andre hvordan to prester opplever dette, slik at andre som har det på samme vis, kan kjenne seg igjen.

2.9.6 Refleksivitet og relevans

Refleksivitet er viktig og omhandler hvordan forskerens forforståelse og forskerens rolle påvirker selve forskningen. Malterud (2017, s.-17 og s.19) spesifiserer at det bør stilles spørsmålstegn underveis i forskningsprosessen og man bør være kritisk.

Da jeg gikk inn i forskningen hadde jeg med meg mine egne erfaringer av gudsfravær. Det vil alltid være en fare for at mine egne erfaringer kan påvirke min forskning. Derfor har jeg vært bevisst gjennom hele prosjektet at jeg ikke må legge mitt eget inn i det. Samtidig har mine erfaringer gitt meg engasjementet til å forske på to presters erfaringer av Gudsfravær og se deres erfaringer opp mot hverandre. Når jeg har lest biografier eller hørt andre fortelle om gudsfravær har en fellesnevner vært at de ikke har forstått hva det handler om. Mine erfaringer og forforståelse måtte jeg være observant på gjennom forskningsprosessen. Mine valg og vurderinger kan ha vært påvirket av mine erfaringer, og det har vært vanskelig å unngå. Det som har vært viktig for meg i lesningen av selvbiografiene har vært å ikke ta utgangspunkt i mine opplevelser og følelser knyttet til de ulike temaene jeg har funnet i sitatene. Det har gjort at jeg har blitt utfordret til tematikken. Det har også vært nyttig for meg å tenke på at jeg skal ta fatt i andres erfaringer og ikke mine.

Min rolle som forsker har vært preget av at jeg er teologistudent ved MF vitenskapelige høyskole og ansatt med noen få prosenter som prestevikar i Den norske kirke, Bodø Domprosti.

Forskningens relevans omhandler hvordan forskningen bringer ny kunnskap som kan brukes videre og at andre kan dra lærdom at det arbeidet vi har gjort (Malterud, 2017, s.21). Stiller forskningen med noe som ikke har vært sagt før? I punkt 1.4 har jeg redegjort for tidligere forskning på tematikken, men jeg håper at min forskning er med på å gi innblikk i erfaringer av opplevelsen av gudsfravær hos prester.

3 Teori

I det følgende skal jeg presentere tematiske perspektiver som analysefunnene vil diskuteres opp mot i kapittel 5. De tematiske perspektivene blir presentert i tre deler: 1) Gudsfravær, 2) Depresjon og 3) Klage. Å dele perspektivene inn i ulike deler gjør at det er lettere for leseren å forstå forskningen og tråden mellom teori og drøftingen. De tematiske perspektivene jeg har valgt er hentet ut ifra møte med mitt materiale. Jeg har valgt disse perspektivene fordi jeg håper de kan hjelpe meg i forskningsprosessen med å diskutere funnene på en faglig og relevant måte. Samtidig vil jeg presisere at sjelesorg er en disiplin som gjør bruk av ulike teorier og andre disipliner (se punkt 1.6). Derfor henter jeg også tematiske perspektiver fra religionspsykologi, psykologi, klageteologi og den åndelige veiledningen.

3.1 Gudsfravær

3.1.1 Hva er gudsfravær?

Her skal jeg hente inn tematiske perspektiver på Gudsfravær. Jeg skal beskrive Gudsfraværet ut ifra et religionspsykologisk perspektiv, fra den åndelige tradisjonen, fra et teologisk perspektiv og psykologisk perspektiv. Ifølge professor i religionspsykologi Owe Wikström er Gudsfravær en *opplevelse* av at Gud er fraværende. Selve begrepet blir ikke ofte brukt, men det finnes flere ord for denne opplevelsen: natten, ørkenen, åndens fattigdom eller jeg-døden (Wikström, 2008s, 144). Jeg velger å dele inn de tematiske perspektivene på Gudsfravær slik: En prosess, Natten, Den skjulte Gud og Tilknytningsteori.

3.1.2 En prosess

Owe Wikström skriver om gudsfravær i boka *Det blendende mørket. Å oppdage den store gleden*. Boka omhandler å følge Kristus og hva etterfølgelsen vil innebære. Wikström (2008) bruker ikke ordet *gudsfravær*, men at Gud er *skjult*. Han presenterer Den åndelige tradisjons syn på den indre vei hos den troende og kaller gudsfravær for *mørket* og *natten* (Wikström, 2008). Det er en plagsom prosess fordi det er noe som må dø i deg (Wikström, 2008, s.97), men en prosess hvor Gud handler hele tiden (Wikström, 2008). Denne prosessen, eller den indre vei, har ulike stadier. Det er syv faser i livet for den troende som ønsker å følge Kristus:

- 1) Savnet
- 2) Forsmaken
- 3) Oppgjøret
- 4) Nåden
- 5) Natten
- 6) Lyset
- 7) Vandringsen (Wikström, 2008, ss.106-110)³

3.1.3 Natten

For å gi inn i fasen *Natten* vil jeg bruke perspektiver fra Owe Wikström. Wikström presenterer *Natten* på en interessant måte og etter min oppfatning kan hans perspektiver hjelpe meg med å forstå denne fasen.

I min forskning er jeg spesielt interessert i fasen *Natten*. Natten omhandler den fasen hvor Gud skjuler seg. I sjelesorgens historie har denne fasen mange navn: natten, ørkenen, åndens fattigdom eller jeg-døden (Wikström, 2008, s.144). I denne fasen undergraves de opplevelsene og følelsene den troende har hatt om Gud fram til nå og man går inn i en natt (ibid). Gud skjuler sine gaver og den troende opplever ikke lenger Guds godhet (ibid). En kan beskrive det så brutalt at Gud er død og den troende står sammen med disiplene påskennatt i Getsemanehagen, skriver Wikström (2008). Følelsene svekkes, Gud er borte og ingenting av Guds ord gir mening, men den troende kan fungere vanlig i hverdagen (Wikström, 2008, s.145). Gud virker fraværende og den troende kan gjøre om Jesu sine ord på korset Langfredag til sine egne: «Min Gud, Min Gud, hvorfor har du forlatt meg?» (ibid). De åndelige veilederne mener at denne fasen er en del av Guds verk (Wikström, 2008, s.146). Et eksempel er den åndelige veilederen Johannes av Korset slik han skriver om i sin bok *Själens dunkla natt*.

³ For mer utfyllende om de ulike fasene se ss.112-160)

Ifølge Torborg Aalen Leenderts bok *Når glassflaten brister* er dette mørket, en del av en trosutvikling. Leenderts beskriver *natten* som at den troende går i en mørk tunnel (Leenderts, 2007, s.171). Leenderts bruker trosutviklingsteorien til James W. Fowler. Slik Leenders forklarer Fowler, så mener Fowler at troen endres gjennom kriser når man blir voksen (Leenderts, 2007, s.140). Fowler sin trosutvikling går ut på, slik Leenderts legger den frem i boken, at han deler oppveksten inn i fire stadier: 1) Den første, grunnleggende troen 2) Den intuitive, projektive troen 3) Den mytiske, bokstavelige troen og 4) Den forenende, konvensjonelle troen (Leenderts, 2007, ss.130-133). Dette er fire stadier gjennom barnets oppvekst helt til tenårene. Fowler har også stadier for voksenlivet: 1) Den egne, gjennomtenkte troen 2) Den sammenbindende troen og 3) den altomfattende troen (Leenderts, 2007, ss.146-147).

3.1.4 Den skjulte Gud

I teologien finnes uttrykket *Den skjulte Gud*. Det teologiske perspektivet på dette uttrykket dreier seg om at Gud ikke viser seg i lidelsen slik man forventer (Leenderts, 2007, s.275). Jeg har valgt å ikke arbeidet med det teologiske perspektivet fordi den åndelige tradisjonen er mer saksvarende for min problemstilling. Den åndelige tradisjonens perspektiver vil være nyttig for min drøfting. For å presentere teorien om *Den skjulte Gud* har jeg valgt teori fra Ekman P.C. Tam. Han skriver sin teori ut ifra den åndelige tradisjonen.

Ekman P.C. Tam, en åndelig veileder ved Tao Fong Shan kristne senter i Hong Kong, har skrevet artikkelen «Guds taushet og stillhetens Gud». I artikkelen skriver han om to åndelige veier: *Den positive vei* og *Den negative vei*. *Den negative vei* går ut på at det finnes en *skjult* Gud. Når Gud er *skjult*, er Gud borte og ikke lenger talende (Leenderts, 2007, s.164). Tam reflekterer ut ifra et erfaringsperspektiv: for oss er det mulig å erfare Guds taushet (Tam, 2001, s.13). Ofte når vi mennesker kommer i en krisesituasjon, opplever sorg eller lidelse, ønsker vi hjelp og trøst av Gud snarest, men det er da Gud oppleves på det stilleste. Tam sier at vi må akseptere at Gud også er taus og at Gud møter oss i stillheten (Tam, 2001, s.15). Når det gjelder *den negative veien*, Via Negativa som Tam også kaller den, leder Gud de troende kristne inn på denne veien på to måter: den første er lidelse og den andre går ut på å bli ledet inn i forening med Gud gjennom bønn og tjeneste (Tam, 2001, s.17). Han mener også at Guds taushet ikke

skal forklares som Guds fravær, fordi dette mørket er Guds intime nærvær med menneskene (Tam, 2001, s.20).

3.1.5 Tilknytningsteori og bønn

Bakgrunnen for at jeg har valgt tilknytningsteori er fordi denne teorien er viktig både i psykologien (Grevbo, 2018, s.247). Jeg oppfatter den kan være til hjelp for å forstå hvor viktig Gud og andre relasjoner er som tilknytningspersoner i den troendes liv og hvilke følger som kan oppstå når relasjoner blir brutt.

Kari Halstensen, psykolog ved Modum bad, har skrevet om tilknytningsteori og om relasjonen mellom menneske og Gud. Tilknytningsteorien kan være til nytte for å forstå hvorfor mennesker knytter så sterke bånd til Gud. «Religion er et psykologisk kraftfelt som trekker mennesker til seg og kan forløse sterke affekter. Religionen er arena for menneskets søken etter mening, identitet og en sammenheng å sette seg selv inn i.» (Halstensen, 2014, s.119). Det vil si at et religiøst menneske søker religion for det grunnleggende, trygge og det eksistensielle i livet. Et individ søker en tilknytning som gir en trygg relasjon. Tilknytningsteorien omhandler hvordan mennesker tilknytter seg til andre som sine foreldre, fra fødsel til død. Halstensen (2014) legger frem hvordan man kan forstå menneskers forhold til Gud og andre belyst av en tilknytningsrelasjon. For å finne ut av det, må gudsrelasjonen undersøkes i lys av fire komponenter: 1) søken etter nærhet 2) trygg havn 3) trygg base og 4) separasjonsangst. Å be er en måte å søke nærhet til Gud. Gud som trygg base er med på å skape trygghet og ikke redsel (Halstensen, 2014, s.123).

Elisabeth Mæland har også skrevet om tilknytningsteori. Mæland er sjelesørger og sykepleier, og har skrevet en masteravhandling om tilknytning og bønn (2013). Mæland (2013, s.41) understreker at det viktigste ved religionsaspektet i tilknytningsteori er ikke individets behov for svar på eksistensielle spørsmål, men individets opplevelse av et tilknytningsbånd til gud, hvor gud er en tilknytningsperson for individet. Fra et psykologisk perspektiv er tilknytningsteori viktig med tanke på kunnskap om hvordan mennesker forholder seg til ulike former for nærhet, omsorg og beskyttelse, og selvstendighet og muligheter (Mæland, s.41). Mæland (ibid) skriver at «tilknytningsteorien sier at det i menneskets liv skjer en stadig

utvikling der nye erfaringer bygger på tidligere erfaringer, samtidig som nye erfaringer kan påvirke og endre tidligere erfaringer.» Det vil si at tilknytningsteori omhandler individets erfaringer og utvikling. Innenfor psykologifaget har man forsøkt å forstå og forklare individets religiøsitet og erfaringer av relasjonen til gud (Mæland, 2013, s.51). Sigmund Freud forsto religiøsitet og gudstroen som umodent og mente at bindingen til gud avspeiler individets barnslige behov for en beskyttende far (ibid). Freud mente at man måtte løsrive seg fra gudstroen. I motsetning til Freud, mente Ana-Maria Rizzuto at gudstroen viser seg i en form av en sunn objektrepresentasjon, altså stabile representasjoner av ytre virkelighet, og disse ytre virkelighetene bevarer ens selvfølelse (ibid). Mæland (2013, s.52) skriver at forskere tar utgangspunktet i kunnskapen om hvordan barn og voksne tilknyttes hverandre tenkt ut hypoteser om individets relasjon til sin gud som en tilknytningsperson. Men det har vært en kritikk mot hvorvidt teorien kan anvendes på studier av religion med ens opplevelser og atferd (ibid).

3.2 Depresjon

Her skal jeg hente teori fra psykologien om depresjon og deler det inn på denne måten: Hva er depresjon? Depresjon og selvmord, Depresjon og angst, Depressive grublerier og Depresjon og Gudsfravær.

3.2.1 Hva er depresjon?

I løpet av livet vil vi oppleve tunge dager. Vi kan oppleve skilsmisse, kjærlighetssorg eller tap av et menneskeliv. For noen kan sorgen eller tristheten ta kontroll over hverdagen og bli til depresjon. Depresjon er en utbredt psykisk lidelse og er en diagnose innenfor psykologien hvor den deprimerte pasienten er passiv, har energimangel, er urimelig negativ og pessimistisk (Berge & Repål, 2020, s.9). Den deprimerte har mangel på initiativ, ingen livsglede, føler seg utenfor og har ikke håp for framtiden (ibid). Depresjon er en fellesbetegnelse på en utbredt diagnose. Det finnes ulike nivåer av depresjon. NHI, Norges ledende helseopplagsverk, gir en oversikt over de ulike gradene: mild depresjon, moderat depresjon, alvorlig depresjon og dystymi (Norges ledende helseopplagsverk, 2019). Legevakthåndboken – for leger i vakt skriver på sin nettside at det er viktig å skille mellom klinisk depresjon og vanlige episoder med nedstemthet fordi klinisk depresjon er viktig å behandle. Klinisk depresjon henvises til psykiske

symptomer, somatiske symptomer og funksjonssvikt (Legevakt håndboken, u.å.). For å forstå den psykiske lidelsen depresjon, har jeg valgt teori av Torkil Berge og Arne Repål. Bakgrunnen for dette valget er at deres bok er nylig utgitt og kan gi eldre og nyere forskning på denne psykiske lidelsen.

Torkil Berge og Arne Repål, spesialister i klinisk psykologi, har skrevet om depresjon. I boken *Lykketyvene. Hvordan overkomme depresjon* (2020) greier de ut om det som er nødvendig å vite om diagnosen depresjon. Som definisjonen på depresjon sier, er denne diagnosen ganske utbredt og det finnes ulike grader av depresjon. Alt fra nedstemthet til selvmordstanker og selvmord. Men det er viktig å presisere at det er svært få som begår selvmord på grunn av depresjon (Berge & Repål, 2020, s.235). De som sliter med depressive lidelser vil også ofte slite med andre psykiske lidelser som for eksempel angst (Berge & Repål, 2020, s.14). Berge & Repål (2020, s.27) mener også at det er ulike årsaker til depresjon og at de er individuelle. Det kan være fra arv, livsbelastninger, biologisk sårbarhet, oppdragelse, mobbing, selvtillit og negativ tenkning eller negative sosiale samspill (Berge & Repål, 2020, ss.28-34). Berge & Repål (2020, s.31 og s.35) mener at for mange utløses depresjon ved vanskelige livsforhold som for eksempel skilsmisse eller langvarig arbeidsløshet, samt ensomhet og mangel på det sosiale kan utløse en depresjon. På den ene siden er det sjelden tilfeldig når en depresjon kommer og på den andre siden kan det være vanskelig å se forbindelser (Berge & Repål, 2020, s.35). Det er heller ikke uvanlig at den som opplever en depressiv episode, vil oppleve det flere ganger i løpet av livet (Berge & Repål, 2020, s.14).

3.2.2 Depresjon og selvmord

Jeg vil kort presentere teori om selvmord som en mulig følge av depresjon. Jeg vil gjøre dette fordi det kan være til hjelp for å forstå alvorlighetsgraden av selvmord som mulig følge av depresjon. Samtidig er materialet mitt et eksempel på dette.

Gjennom de siste årene har selvmord blitt et samfunnsproblem som angår oss alle og samtidig er selvmord et tema som er vanskelig å snakke åpent om. Den som har selvmordstanker kan oppleve det som en skam (Berge & Repål, 2020, s.231). Berge & Repål (2020, s.234) skriver

at det er mellom 500 og 600 mennesker som tar livet sitt hvert år i Norge. Selvmordsstatistikken viser at det er tre ganger så mange menn som tar sitt eget liv enn kvinner (ibid).

Berge & Repål (2020, s.231) skriver at det er helt vanlig å ha selvmordstanker av og til, og at det er flere enn man tror som har slike tanker. De presiserer at selvmordstanker oppleves skummelt, men tanker er ikke farlige, og at det er en lang avstand fra selve tanken til handlingen. Man skal alltid ta mennesker med selvmordstanker på alvor, men det er ikke før tanken blir til planlegging at det blir svært alvorlig (Berge & Repål, 2020, s.231).

Depresjon og selvmord har et forhold til hverandre. Deprimerte personer tenker ofte negativt og depresjonen gjør at den deprimerte ikke tenker realistisk (Berge & Repål, 2020, s.237). En alvorlig form av depresjon skjer når den deprimerte har tanker om håpløshet og hvor man kommer inn i en ond sirkel man ikke klarer å komme ut av selv (Berge & Repål, 2020, s.233). Tanken om håpløshet er et bindeledd mellom depresjon og selvmordstanker (ibid). Berge & Repål (2020, s.234) presiserer at de fleste deprimerte begår ikke selvmord og selvmord må heller ikke være en årsak til en depressiv lidelse.

3.2.3 Depresjon og angst

Ofte kan ordene *angst* og *frykt* forstås som det samme. Angst oppstår når man opplever noe som en trussel eller en fare (Teigen, 1997, s.191). Teigen (1997) skriver at angst er en reaksjon på en abstrakt fare. Angst er en av de vanlige psykiske lidelsene, men angsten oppleves forskjellig og varierende (Nielsen, 1997, s.495). Et hovedtrekk ved angstlidelser er utviklingen av unnvikelse. Den angstrammede prøver å unngå det som han eller hun er redd for (Norsk forening for kognitiv terapi, u.å.). Atle Roness, professor og dr.med., (Rones, 1992, s.5) skriver at årsaker til angst kan være separasjon eller atskillelse. Han (ibid) presiserer også at mange utvikler angst i forbindelse med skilsmisse og samlivsbrudd.

Erling Rimehaug beskriver i boken *Ansikt til ansikt* (2009) hans erfaring med gudsfraværet og angsten. Han beskriver det som «et angstens hjemsted» (2009). Han beskriver at det er en angst for å bli forlatt og å måtte være alene. Denne boken er ingen teoribok, men jeg har valgt å ta den med som et eksempel på flere erfaringer. Rimehaug har skrevet flere bøker om sin

opplevelse av Gudsfravær og kan være til hjelp for å forstå temaet. Depresjon og angst hører sammen og ofte kan problemer oppstå som en blanding av både angst og depresjon (Berge & Repål, 2020, s.23). Det har blitt gjort en undersøkelse som viser at over halvparten av de som sliter med depresjon også har angst som tilleggsdiagnose (ibid). Det er også mulig at en person som har hatt angst over en lang periode kan bli deprimert (ibid).

3.2.4 Depressive grublerier

En deprimert person har en tendens til å gruble over tidligere problemer og ha frykt over hva som kan komme i framtiden (Berge & Repål, 2020, s.96). Depressive grublerier holder depresjonen oppe og kan gi utslag i bekymring (ibid). Grubling bidrar til forlengelse av depresjon, men kan også utløse en depresjon, spesielt hos de personene som opplever gjentatte depresjoner (Berge & Repål, 2020, s.100). Depressiv grubling fokuserer på mørke og vonde tanker. Bakgrunnen for depressiv grubling er at den deprimerte ønsker å forstå hvorfor han eller hun er deprimert (ibid). Problemet med depressiv grubling er at den løser ingen problemer og gjør det vanskelig for den deprimerte å komme over i en annen sinnsstemning (ibid).

3.3 Depresjon og gudsfravær

I tidligere avsnitt har jeg skrevet om depresjon og gudsfravær. Nå skal jeg ta for meg forholdet mellom dem. Jeg vil se på hvordan depresjon og gudsfravær påvirker hverandre. For å se på dette har jeg valgt to andre biografier om opplevelsen av gudsfravær. Bakgrunnen for valget av de to biografiene er at jeg så en annen student hadde skrevet sin avhandling om dem. Samtidig så jeg at forfatterne beskriver to forskjellige måter å oppleve gudsfravær på. Det gjorde biografiene interessante.

Er det sånn at depresjonen fører til gudsfraværet, eller er det gudsfraværet som fører til depresjonen? I et intervju med Landsforeningen uventet barnedød sier Odd Eidner, prest og forfatter, at et av kjennetegnene på depresjon kan være opplevelsen av gudsfravær (Landsforeningen uventet barnedød, u.å.). Eidner mistet to barn og Gud, og sorgen over sine barn gikk over til depresjon. I depresjonen stilte han seg disse spørsmålene: «Hvis Gud er allmechtig, hvordan kunne han bli borte i depresjonen? Hva slags Gud er det som forlater meg i

min verste livskrise? (ibid). Eidner opplevde at gleden og livslysten forsvant, og at han følte seg som Job i det gamle testamentet (Eidner, 2006, s.89). Erling Rimehaug har skrevet boken *Når Gud blir borte* (2013), og han mener at det er flere måter å oppleve mørket på enn bare depresjon. Han sier at også ulykker, dødsfall, sykdom, misbruk eller tap av arbeid også kan føre til mørket (Rimehaug, 2013, s.17). Rimehaug presiserer at det også er mulig å komme på mørkets veier uten en spesifikk hendelse, og å havne i en troskrise uten depresjon som følge (Rimehaug, 2013, s.9), men for han var det gudsfraværet som førte han inn i depresjonen (ibid). Eidner og Rimehaug presenterer to ulike perspektiver. Eidner opplevde dødsfall og ble deprimert, mens Rimehaug mistet Gud og ble deprimert. Eidner og Rimehaug er to eksempler på at forholdet mellom depresjon og gudsfravær er individuelt. Dette mener også Rimehaug. Jeg ser på det som en årsak-virking-kjede. Depresjon (årsak) – gudsfravær(virkning). Den deprimerte kan oppleve å være så langt nede at ingenting kommer inn på han eller hun (Berge & Repål, 2020). Slik jeg oppfatter det kan depresjonen kan gjøre at den deprimerte blokkerer Gud fra hverdagen fordi den deprimerte er så langt nede i det vonde og at det gjør det vanskelig å se det som er godt. Kjedereaksjonen til Rimehaug er annerledes: gudsfravær (årsak) – depresjon (virkning). Kan selve gudsfraværet være en depresjon? Rimehaug skriver ikke noe om veien inn i mørket og gudsfraværet. Han beskriver hvordan det er å være i selve depresjonen. Forholdet mellom depresjon og gudsfravær kan ha en relasjon til hverandre i den forstand at begge kan gi utslag for det samme. Det vil si at det er mulig å oppleve gudsfravær når man er deprimert på den ene siden, og det er mulig å bli deprimert når man opplever gudsfravær på den andre siden.

Eidner hadde et gudsbilde som ikke holdt i møte med depresjonen (Leenderts, 2007, s.195). Eidner hadde et gudsbilde hvor han forventet at Gud skulle være der når han opplevde sorg og depresjon. Et gudsbilde av en allmektig Gud. Eidner (2006) skriver i boka *Den doble sorgen. Presten som mistet to barn og troen på Gud* at da han mistet sønnen Bjørn Olav, ble også Gud borte. Han beskriver Gud som Far, god og trygg, og har omsorg for sine barn (2006, s.105). Da gudsbildet ble knust skrev Eidner en klagesang til Gud for å uttrykke sine innerste følelser (2006, s.106). Da han ble deprimert og Gud ble borte innså han hvor risikabelt det er å ha livssynet sitt som profesjon (ibid). Eidner prøvde stadig å finne svar på hvorfor Gud ble borte og han kom fram til tre ulike forklaringsmodeller: 1) Gud er der, men han har forlatt meg, 2)

Gud er der, men mitt bilde av ham (mitt gudsbilde) har gått i stykker og 3) Er gud der? (Eidner, 2006, ss.113-114). I forklaringsmodell to skriver Eidner:

«Jeg greide ikke lenger å tro på en god og kjærlig far som passer på sine barn. Min livserfaring sa noe annet. Det ble for stort sprik mellom teologien min og livet mitt. Jeg prøvde å tro, men fikk det ikke til. Jeg reagerte med sorg og savn etter den Gud som ble borte.» (2006, s.114).

Eidners Gud og livserfaring stemmer ikke lenger overens. Han er i sorg og opplever en sorgreaksjon. En sorgreaksjon påvirkes av den sørgendes personlighet og livshistorie, samt selve tapshendelsen og tidsrammen den skjer i (Røkholt, Bugge, Sandvik & Sandanger, 2018, s.13). Verdier kan bli utfordret i sorg, og tap kan endre på våre grunnleggende livsverdier og det vi tror på, samt endre hvordan vi tolker og forstår det som skjer (Røkholt, Bugge, Sandanger, Sandvik & Hansson, 2018, s.57). Tro og livssyn kan bli utfordret etter dødsfall, og tro kan komplisere sorgen ved at den sørgende strever med å finne svar på eksistensielle spørsmål og de spørsmålene som stammer fra religionen (Røkholt, Bugge, Sandanger, Sandvik & Hansson, 2018, s.58).

I forlengelsen av Eidners sorgreaksjon etter tap av sine barn har Gry Stålsett, psykolog og førsteamanuensis ved MF vitenskapelige høyskole, skrevet en artikkel ved navn «Når tro kan være helbredende eller ødeleggende.» (2006). I artikkelen legger hun fram hvordan tro kan være helbredende og ødeleggende, samtidig skriver hun kort om religiøsitet i møte med eksistensielle kriser. Stålsett (2006, s.129) skriver at «tapet av en skilsmisse eller avslutning av andre nære relasjoner, tap av helse, tap av fremtidsmuligheter, tap av drømmer, tap av nærstående, utløser også ofte troskriser». Og det er ikke bare depresjon som kan være et resultat av gudsfraværet, men frykten for at Gud skal bli borte kan også gi angst (Stålsett, 2006, s. 127). Stålsett presiserer at det er ulike årsaker som kan føre til troskriser og at resultatet behøver ikke bare være depresjon. Jeg mener at når den troende mister en viktig ting eller relasjon i livet, om det er ektefelle eller barn eller drømmer, kan et naturlig resultat være troskrise. Stålsett beskriver her at *livserfaringer* kan være med på å utløse troskriser. Eidner spesifiserer at hans livserfaringer ikke stemmer overens med hvordan han ser Gud lenger.

Det kan være komplisert å undersøke sammenhengen mellom religion og helse fordi det er mange faktorer som er relatert både til helse og religiøsitet (Sørensen & Kvande, 2014, s.306). Eksempelvis kan man tro at en faktor skyldes religion, men det egentlig skyldes noe annet. Religiøsiteten kan ha en indirekte effekt på mental helse. Religiøsiteten kan være med på atferdsmessige valg i livet og hvordan man tolker ulike hendelser i livet (Sørensen & Kvande, 2014, s.307). Det er både positive og negative faktorer innenfor religiøsitet og mental helse. Religiøsitet kan være med på å gi en negativ retning på den mentale helsen eksempelvis for de troende som er fordømmende på andres og sine egne veier (Sørensen & Kvande, 2014, s.308).

3.4 Klage

Valget bak klageteologien er at jeg tror at Løland og Aklestad kan hjelpe meg med å forstå hvorfor troende klager og hva klagen gjør med den troende. Jeg har også hentet teori fra Pamela Cooper-White om lidelse og jeg håper hennes artikkel om lidelse kan hjelpe med å forstå og begrunne hvorfor lidelse og klage er viktig å sette ord på. Jeg har valgt å presentere klage slik: Klage i Bibelen, Klagens betydning, Argumenter for klagens nødvendighet og lidelse i klagen.

3.4.1 Klage i Bibelen

Det finnes mye lidelse i Det gamle testamentet. I salmene finner vi ofte mennesker som klager til Gud i smerte. Klagen de kommer med innebærer en protest til Gud: «Min Gud, min Gud, hvorfor har du forlatt meg? Hvorfor er du så langt borte fra meg? Hvorfor hjelper du ikke når jeg klager min nød?» (jf. Salme 22). Salmistene og profetene retter sin klage mot Gud, og slik som Westermann mener, ifølge Hanne Løland (2008, s.38)), oppstår klagen når mennesker ikke klarer å forklare det vonde som de opplever. Ståle Johan Aklestad har skrevet en masteroppgave ved MF Vitenskapelige Høgskole «Eg skrik fordi mitt hjerte brøler» - klage og affekt» i 2009. Aklestad (2009, s.7) sier at «klage er både eit språkleg fenomen og ein tekstsjanger i GT.» Aklestad (ibid) bruker Klara Myhre og beskriver klage som *en eksistensiell klage*, altså den klagen vi har i dagligtalen; klage i sterk anfekting som klage over liv og død. Han sier at i klagetekstene i Det gamle testamentet er Gud adressat, klagen er rettet mot Gud (Aklestad, 2009, s.16). Videre skriver Aklestad at klage oppstår i møte med lidelse og smerte (Aklestad, 2009, s.13). Aklestad har kommet fram til at sterk «språklig affektiv ladning» kjennetegner

klagetekstene og tekstens innhold språklige uttrykk som han mener er smertefulle affekter (Aklestad, 2009, s.43). Han mener at når klagetekstene uttrykker smerten for Gud og at de smertefulle affektene får et språk, vil klagen gjøre at affektene blir integrert og legalisert i selve gudstroen (ibid). Et resultat av dette kan være at den som klager kommer i kontakt med sine følelser (ibid). Aklestad mener at klagens funksjon er når smerten får et språk vil klagen virke forløsende og kan tydeliggjøre situasjonen (Aklestad, 2009, ss.45-46).

I forlengelsen av Aklestad, løfter Leenderts (2007) også fram klage, spesielt fra teologen og presten Klare Myhre. Myhre, slik Leenderts presenterer henne, sier at når mennesker er i kriser kan det miste språket, og videre peker hun på fire dimensjoner for klagens funksjon:

- 1) *Klagens ord forløser smerten* – klagen hjelper med å lette på smerten og bevisstgjøre.
- 2) *Klagens ord tydeliggjør selve situasjonen og virkeligheten* – Situasjonen blir tydeligere når den som klager setter ord på situasjonen.
- 3) *Klagens ord skaper orden i alt kaos og er mønsterdannende* – Klagesalmene blir et *liturgisk språk* fordi klagesalmene er bygget opp på en bestemt måte: anrop, klage med situasjons-, og reaksjonsbeskrivelse, bønnerop, tillitserklæring, løfte og lovprisning.
- 4) *Klagens ord lukker Gud inn i nøden* – Gud er direkte adressat i klagen (Leenderts, 2007, s.272).⁴

De fire dimensjonene omhandler klagens *grunnform* som er spørsmålet *hvorfor* (Leenderts, 2007, s.271). Ser vi i klagesalmene i Bibelen er hvorfor-spørsmålet forbundet med forskjellige verb som knytter til hvorfor Gud har trukket seg vekk (Leenderts, 2007). Man har et behov for å klage til Gud fordi Gud ikke er gjenkjennbar.

3.4.2 Klagens betydning

Hanne Løland, professor og jobber ved universitet i Minnesota, har skrevet en artikkel om klage i Det gamle testamentet og i dag. Artikkelen tittel er «Mitt liv er kommet nær dødsriket» (2008). Artikkelen omhandler nødvendigheten av klage i dag, klage i Det gamle testamentet, i

⁴ For mer utfyllende om de fire dimensjonene se side 272 -273.

skolen og i kirka. Hun trekker fram teologer som Claus Westermann, Klara Myhre og Brueggemann. Hele hovedfokuset i Lølands artikkel er å fremme argumenter for hvorfor klagen er nødvendig. Forskere har etterlyst klagen, fordi de mener at den trengs, skriver Løland (2008, s.36). Videre skriver hun at klagens sted er erfaringen og livet (ibid), og at klagen er lidelsens stemme (2008, s.37). Løland er en av de som gir klagen en stemme, og hun gir den en betydning og viser dens nødvendighet hos troende i dag.

3.4.3 Argumenter for klagens nødvendighet

Flere understreker at klagen er viktig for å opprettholde forholdet med Gud (Løland, 2008, s.43). Brueggemann, slik Løland framstiller han, mener at forholdet mellom Gud og den troende er en kontrakt, og dersom klagen faller bort brytes kontrakten (ibid). Forholdet mellom Gud og den troende kan ikke fungere hvis det bare dreier seg om lovprisning og tilbedelse (ibid). Westermann, slik Løland framstiller han, mener at det er viktig å beholde klage som en del av bønnen (ibid). Han mener at dersom klagen blir holdt utenfor kan det få en konsekvens av at virkeligheten blir holdt utenfor forholdet mellom den troende og Gud (ibid). Dersom den troende må holde viktige deler av sine erfaringer borte fra forholdet med Gud, gjør det noe med selve forholdet (ibid). Myhre, slik Løland framstiller henne, mener at klagen er en nødvendig del av bønnen med tanke på gudstjenesten og bønnens fellesskap (Løland, 2008, s.44). Hun mener at klagen må være der for at man kan tale sant om virkeligheten og ens egen livssituasjon (ibid).

Løland argumenterer for klagens nødvendighet ved at når klagen er fraværende, gjør klageteologien ukjent. Selve klagen er en erfaringsstemme og en lidelsesstemme (Løland, 2008, s.37). Klagen er nødvendig i møte med lidelse, den er viktig psykologisk sett, den setter ord på lidelsen og lukker Gud inn i gudstjenestens fellesskap (Løland, 2008, s.44).

3.4.4 Klagen setter ord på lidelsen

Pamela Cooper-White (2012) har skrevet et kapittel om lidelse «Suffering». Cooper-White (2012) redegjør for begrepet *lidelse* hvor én definisjon omhandler lidelse som et synonym for smerte, angst, bekymring, elendighet, pine, tortur og prøvelse. Men Cooper-White beskriver lidelse som noe mer enn disse termene. Lidelse formidler en pågåenhet og en utholdenhet til

«noe de må leve med» og som er sammenflettet med tiden eller den subjektive opplevelsen av tid som bremser håpet om en rask slutt på smerten (Cooper-White, 2012, ss.24-25). Den som opplever lidelse, erfarer at den ikke går raskt over. Lidelse er vedvarende og til tider langvarig og har behov for tålmodighet (Cooper-White, 2012, s.25).

I forlengelsen av Lølands argument om at klagen gir språk for de klagende, mener Cooper-White at smerten er stille, mens lidelsen taler (Cooper-White, 2012, s.24). Lidelsen, slik som klagen, hjelper de lidende med å gi smerten de bærer på et språk. Lidelsen hjelper den lidende med å sette ord på sin smerte. Samtidig mener hun at lidelse er en mening vi selv lager eller forsøker å lage av vår egen smerte (Cooper-White, 2012, s.25). Fordi lidelse er en uttrykkelse av smerte som leder til å skape mening (meaning-making), tillater den oss til å holde ut det uutholdelige (Cooper-White, 2012, s.26). Ved å sette ord på smerten og for at en heling oppstår, må vi skape mening av den.

Cooper-White trekker frem Daniel Stern som bruker termen *Witness* for å beskrive rollen til en terapeut/sjelesørger (Cooper-White, 2012, s.29). Vi mennesker blir til i ulike relasjoner, der vi formes ved at den andre i relasjonen anerkjenner oss, mener Stern (ibid). Samtidig mener han at praksisen til et vitne (witness) er hellig og at vi mennesker trenger et vitne for vår lidelse (ibid).

Torborg Aalen Leenderts har skrevet et kapittel i boken *Lidelse, mening og livssyn*. Kapittelittelen er «Gud – fortrolig nærvær, ubegripelig mysterium» (2020). Her skriver hun om Gud som både er allmektig og kjærlig, men samtidig en Gud som lar verden være et sted full av lidelse (Leenderts, 2020, s.75). Leenderts presenterer sårbarhetens styrke som én av våre grunnvilkår, og som dreier seg om å komme i kontakt med sitt sanne jeg (Leenderts, 2020, s.78). I forhold til gudsrelasjonen presenterer Leenderts at det er betydningsfullt å være ærlig overfor Gud, fortelle hvordan man har det til Gud og at det er lov å skjelle ut Gud (Leenderts, 2020, ss.82-85).

3.5 Sjelesorg

Sjelesorgsteorien er hentet fra Tor Johan Grevbo. Grunnen for at jeg har valgt sjelesorgsteori fra Grevbo er at jeg skal se på to av hans sjelesørgeriske retninger i møte med konfidenter som

opplever livs- og troskrise. Grevbo lister opp flere ulike måter å utføre kristen sjelesorg på og som kan hjelpe meg i min drøfting. Jeg ønsker å drøfte mine funn opp mot sjelesorgsteori som kan hjelpe meg med å forstå bedre sjelesørgerens rolle når både livs- og troskrise oppstår på samme tidspunkt.

Jeg har også valgt å ha med Wikströms studie av religiøse terapeuters møte med konfidenter som opplever gudsfravær. Jeg valgte denne studien fordi den er interessant og den viser hvor utfordrende det er når en terapeut/sjelesørger møter en konfident med psykiske lidelser og opplevelse av gudsfravær. Jeg håper den kan være til hjelp for min drøfting. Sjelesorgsteorien vil bli presentert slik: Hovedretninger innenfor sjelesorg, Spiritual sjelesorg, Terapeutisk sjelesorg, Forholdet mellom sjelesorg og religionspsykologi, og En studie av terapeuters møte med pasienters opplevelse av gudsfravær.

3.5.1 Hovedretninger innenfor sjelesorg

Grevbo har skrevet boken *Sjelesorgens vei* (2006) hvor han skisserer opp åtte ulike hovedretninger innenfor sjelesorg. Jeg vil nå legge fram kort om de ulike hovedretningene.

- 1) *Budskapsformidlende sjelesorg* er sjelesorg som legger vekt på forkynnelse av Guds åpenbaring for enkeltindividet.
- 2) *Evangelikal sjelesorg* har sitt ståsted fra bibelske normer. Og spesielt innenfor en forståelse av bokstavtro.
- 3) *Karismatisk sjelesorg* legger vekt på det åndelige og de nådegavene sjelesørgeren har.
- 4) *Spiritual sjelesorg* har søkelys på spirituell medvandring, altså at Gud er tilstedeværende i det menneskelige.
- 5) *Ekklesial sjelesorg* har sin praksis i kirka. Denne retningen forstår sjelesorg som omsorg fra kirka.
- 6) *Dybdepsykologisk sjelesorg* er hvor samtalen blir brukt til å bevisstgjøre og til selvoppdagelse.
- 7) *Terapeutisk sjelesorg* legger stor vekt på psykologien, og har sitt søkelys på sjelesorgen som hjelp til selvhjelp.

- 8) *Sosio-politisk sjelesorg* har sitt mål å frigjøre mennesket fra og forandre forhold i det som hemmer menneskets livsutfoldelse (Grevbo, 2006).⁵

En av hovedoppgavene til sjelesorgen er samtale og dialog. Dialog har fått en større betydning de siste tiårene som kan være et resultat av samfunnets åpenhet for individuelle behov for samtale og livshjelp (Harbsmeier, 1995, s.385). Det har blitt større satsing på sjelesorg flere steder, og det er gjennom samtaler presten og andre kirkelige ansatte får kontakt med kirkefremmede (ibid). Det har blitt gjort en empirisk undersøkelse på presters og kirkens status hvor det resulterer til stor respekt om og forventning til kirkas og prester sjelesørgeriske virksomhet (ibid).

3.5.1.1 Spiritual sjelesorg

Innenfor sjelesorgsteori har jeg valgt å bruke to sjelesorgsretninger. Spiritual sjelesorg er én av dem. Bakgrunnen for dette valget er at spiritual sjelesorg ser på sjelesørgeren som en åndelig veileder og jeg håper denne retningen kan være til hjelp for konfidenter som opplever både en livs- og troskrise.

Grevbo (2006, s.332) definerer *spiritual sjelesorg* slik: «Sjelesorg som medvandrende henvisning til Guds dype hemmeligheter.» Og hvor Den hellig ånd står sentralt i denne sjelesorgsretningen (ibid). *Spiritualitet* og *åndelig veiledning* er begreper om har utfordret internasjonal sjelesorg, ifølge Grevbo (2006, s.333). Grevbo (2006, s.334) forstår spiritualitet «som en levende og helhetlig relasjon til tilværelsens ytterste mening og mål, Gud selv, slik den kommer til uttrykk og erfares gjennom livet i verden, den kristne overlevering og de nådemidler (i vid forstand) som hører hjemme der (Guds ord, bønn, sakramenter, liturgisk liv osv.)».

Grevbo (ibid) presenterer to sentrale sjelesørgere innenfor spiritualitet: Owe Wikström og Wilfrid Stinissen. Disse to skriver ut fra forskjellige utgangspunkt (ibid). Owe Wikström uttrykker en bekymring for kirken som en religiøs organisasjon som forvalter historien og den kulturelle arven, men ikke enkeltindividers behov for åndelig veiledning (ibid). Wikström

⁵ For mer utfyllende om de ulike retningene se ss.302-386

mener derfor at kirken er nødt til å se behovet for den åndelige veiledningen (ibid). Karmelittmunken Wilfrid Stinissen påstår at «Jesu oppfordring til bønn om å drive arbeidere ut til den store innhøstingen (Matt 9,38), blir i dag en oppfordring til bønn om gode, åndelige veiledere.» (Grevbo, 2006, s.334).

Et sentralt stikkord innenfor spiritual sjelesorg er *Den åndelige veileder* (Grevbo, 2006, s.336). Ifølge Wikström er åndelig veiledning en hjelp som enkeltindividet får eller gir innenfor kirkens fellesskap for å bli forankret og stabil i sin tro på Gud og komme forbi sentimentalitet, moralisme og intellektualisering til en voksen og erfaren tillitt til Kristus, og ta konsekvensen for hva det vil si å ha tillit til Kristus (ibid). På bakgrunn av dette, mener Grevbo at sjelesørgeren ikke bare kan forholde seg til medmennesker med fagkunnskap og den profesjonelle distansen, men må leve med det i troens liv (ibid). Grevbo mener at sjelesørgeren da kan gi en kontinuerlig åpenhet for åndelig vekst (ibid). I forlengelsen av dette lister Grevbo opp tre spesifikke egenskaper en åndelig veileder bør være avhengig av ifølge Stinissen: 1) erfaring av Gud, 2) respekt og 3) mildhet og fasthet (Grevbo, 2006, ss.336-337).⁶

Grevbo presiserer at selv om den spiritualitetsfremmende retningen legger vekt på den fordypende dimensjonen ved sjelesorg, betyr ikke det at andre sider ved sjelesorgen er unødvendige (Grevbo, 2006, s.337). Her bruker han Wikström sine tre dimensjoner – omsorgen, besinnelsen og tolkningen – som eksempler (ibid). Men det viktigste er fordypningen av trosrealiteten og konfidentens forestilling om og selve opplevelsen av at det finnes én Gud mener Grevbo (ibid).

3.5.1.2 Terapeutisk sjelesorg

Terapeutisk sjelesorg er den andre sjelesorgsretningen jeg har valgt å bruke i min oppgave. Bakgrunnen for dette valget er at min oppgave dreier seg om både psykisk helse og åndelig utvikling. Den spirituelle sjelesorgen går inn i den åndelige utviklingen, mens den terapeutiske sjelesorgsretningen er en psykologidominert sjelesorg som jeg håper kan hjelpe meg med å se sjelesorgens verdi i møte med psykisk helse.

⁶ For mer utfyllende om de tre egenskapene se Grevbo, 2006, ss.336-337.

Terapeutisk sjelesorg er den syvende sjelesorgsretningen i Grevbo sin modell. Jeg vil i det følgende gjøre rede for tre hovedimpulser som har preget den terapeutiske sjelesorgsretningen. Grevbo presenterer tre personer: Anton T. Boisen, Paul Tillich og Carl R. Rogers (Grevbo, 2006, s.367).

Anton T. Boisen er grunnlegger av «den pastoral-kliniske utdannelsen» - CPE-bevegelsen (Clinical Pastoral Education) (Grevbo, 2006, s.368). Boisen slet selv med psykiske utfordringer da han var tenåring. Etter presteutdannelsen arbeidet han som prest ved Worcester State Hospital - et psykiatrisk sykehus (ibid). Hans ønske var å forbedre presters sjelesørgeriske kompetanse, samtidig som han mente at man kan få kunnskap og lære av det lidende mennesket (Grevbo, 2006, s.369). I 1925 kunne teologistudenter i USA for første gang ta en klinisk utdanning (ibid). Clinical Training of Theological Students ble opprettet fem år senere som et resultat av Boisens engasjement (ibid). Etter hvert ble det en splittelse i bevegelsen på bakgrunn av personers ulike syn på psykiske lidelser og på hvilken måte pasienten kan bli friskmeldt fra lidelsene (ibid). Som resultat av splittelsen ble det opprettet flere ulike organisasjoner, men i 1967 ble bevegelsen samlet igjen, men da under navnet Association for Clinical Pastoral Education (ibid).

Én som har hatt teologisk innflytelse på den terapeutiske sjelesorgsretningen er Paul Tillich (Grevbo, 2006, s.370). Tillich var sterkt opptatt av «å fremstille kristendommen som det moderne menneskets vei ut av splittelsen mellom Gud og mennesket.» (Grevbo, 2006, s.373 og Platou, 2019, s.13). Hans tenkning bygger på menneskets eksistensielle behov og Guds svar på dette – en korrelasjonsmetode (Grevbo, 2006, s.373). Denne korrelasjonsmetoden blir kalt for en teologisk korrelasjonsmetode (ibid). Grevbo mener at denne teologiske korrelasjonsmetoden gjør at sjelesorgen her blir forankret i en teologisk tanke, selv om at den ikke er det helt dyptgående (Grevbo, 2006, s.373, og Platou, 2019, s.13).

Den humanistiske-eksistensielle psykologen Carl R. Rogers hadde størst innflytelse på den terapeutiske sjelesørgeriske retningen (Grevbo, 2006, s.374). Rogers vokste opp i et strengt religiøst hjem, hvor han etter hvert fikk hjelp gjennom samvær med andre kristen ungdom til å frigjøre seg fra foreldrenes strenge «hjemmeklima» (ibid). Rogers begynte på teologistudiet, men gikk over til psykologien som han mente kunne tilby frihet og selvstendighet (Grevbo, 2006, s.375). Han utarbeidet en psykologisk metode som tok utgangspunkt i hjelp til selvhjelp

på klientenes egne premisser (ibid). Med dette ønsket Rogers at samtalens hovedfokus skulle være klientens egne utspill (ibid). Et av hovedpoengene for metoden var å rette søkelyset mot det emosjonelle for å slippe løs innestengte følelser (ibid). Rogers var opptatt av terapeutens kvaliteter og holdninger, og mente at en terapeuts grunnholdninger ligger i respekt, empati og ekthet (ibid). Én av grunnen til at Rogers metode ble en suksess er hans konkrete videreføring av holdninger i evangeliet (Grevbo, 2006, s.376).

Disse tre utgjør ulike impulser for den terapeutiske sjelesorgen, slik Grevbo presenterer den. Grevbo definerer den terapeutiske sjelesorgen slik: «Sjelesorg som profesjonell og psykologidominert hjelp til selvhjelp» (Grevbo, 2006, s.367).

3.5.2 Forholdet mellom sjelesorg og religionspsykologi

Lars Johan Danbolt definerer religionspsykologi på denne måten: «Religionspsykologi er et fag- og forskningsområde der det tas i bruk forskjellige slags psykologiske teorier og metoder for å studere tro og livssyn som erfaring, atferd og funksjon.» (Danbolt, 2014, s.18). Religionspsykologien og sjelesorgen har spørsmål som er høyt relevante for hverandre, som tro i møte med ulike personligheter, sunn og usunn religiøsitet, gudsrelasjoner, livsmening, religiøse erfaringer og forestillinger i psykotiske tilstander (Grevbo, 2018). Grevbo (2018s, s.246) mener at det er viktig å understreke at religionspsykologien ikke kan stå alene om teologiske spørsmål og sjelesorgens egenart.

Et likhetstrekk med sjelesorg og religionspsykologi er at tro og religion berører det eksistensielle hos et menneske (Farstad, 2016, s.239). Farstad (2016, s.240) skriver:

«Sjelesorg er en teologisk fundert teori og praksis som henter nødvendige og viktige bidrag til forståelsen av mennesket og samfunnet i religionspsykologien og andre støttedisipliner. Sjelesorgen må ta inn andre disipliners perspektiver og kunnskap for å styrke sin praksis i møte med enkeltmennesker og fellesskap, og dermed også minske faren for å redusere individet og kompleksiteten i menneskelivet og gudsrelasjonen.»

Sjelesorg er dermed en disiplin som trenger støtte fra andre fagdisipliner for å møte konfidenten på best mulig måte i deres liv og gudsrelasjon. Både sjelesorg og religionspsykologi prøver å svare på eksistensielle spørsmål ved tro og religion, og trenger derfor hverandres perspektiver på ulike områder.

3.5.3 En studie av terapeuters møte med pasienters opplevelse av gudsfravær

Jeg vil her presentere kort Owe Wikström sin studie om terapeuters møte med pasienters opplevelse av gudsfravær.

I artikkelen «Depression and the Absence of God. Religious Studies and/or Theology in Clinical Research» (1998) deler Wikström studien inn i to deler. Den første delen omhandler psykologiens rolle i akademiske studier av religion, og gi nøkkelord til hvordan det er mulig å forstå religiøse opplevelser i samfunnsvitenskapen (Wikström, 1998, s.130). Den andre delen omhandler studien av terapeuters møte med pasienters opplevelse av gudsfravær (ibid). En viktig faktor her er terapeutens religiøse bakgrunn. Del to er relevant for min forskning.

Wikström stiller dette spørsmålet: «Hvordan behandle opplevelsen av gudsfravær hos melankolske deprimerte pasinter?» (Wikström, 1998, s.136). Denne delen av artikkelen er basert på flere diskusjoner han har hatt over to semestre innenfor kliniske seminarer i psykiatrien. Wikström har forsket på ambivalensen av religiøse terapeuter som er utdannet på å forstå en persons religiøsitet både psykodynamisk, men også teologisk/pastoralsk. Det kommer fram i studien at det er konflikt mellom terapeuter som er religiøse fordi terapeutene skal hjelpe pasienten ut ifra teori, men samtidig ønsker de å være gode kristne og vil støtte pasienten ut ifra et kristent ståsted (ibid). I diskusjonene legger Wikström fram en case for terapeutene. Casen omhandler en mann som er skilt, har barn, hadde et godt forhold til Gud, men nå er Gud borte. Mannen har angst og blitt deprimert. Dette gjør at han mister troen og kommer derfor til terapi. Terapeuten begynner å lokalisere gudsfraværet med familiestrukturen og det psykodynamiske, for deretter å gå i en felle innenfor et kognitivt, filosofisk og profesjonelt dilemma (Wikström, 1998, ss.139-140). I diskusjonen er det en gruppe terapeuter hvor tre av dem A, D og E vil møte pasienten psykologisk og vil forstå han ut ifra det han forteller om tro. Terapeut A, D og E jobbet innenfor en psykodynamisk forståelse av et religiøst problem (Wikström, 1998, s.140). Terapeut B og F understreker pasientens tro og sin egen tro,

men går ikke inn i teologiske spørsmål, men heller psykologisk. Terapeut B og F forteller pasienten om sin tro og ber for pasienten til stede (ibid). Terapeut C og G knyttet opp til teologi og psykologi (ibid).

Terapeutene innlemmer to fortolkningsplan for Guds taushet. Det ene planet forstår terapeutene gudsfraværet som et tegn eller symptom av et psykologisk problem (Wikström, 1998, s.141), mens det andre planet vil terapeutene støtte og legitimere for pasientens egen religiøse fortolkning og se på kognitive plan i Bibelen eller den spirituelle tradisjonen i pasientens kirkesamfunn (ibid).

Wikström (1998) legger frem tre modeller for konflikten blant terapeutene. Den første modellen legitimerer pasientens egen intrareligiøse versjon. Her er Gud en realitet og av en eller annen grunn gjemmer Gud seg (Wikström, 1998, s.142). Den andre modellen legitimerer terapeuten at aktivt må unngå å gripe inn i det kristne «language game» og heller involvere teologiske påstander (ibid). Den siste modellen omhandler terapeuten balansegang mellom psykologiske og teologiske tolkninger (ibid).

Wikström konkluderer med at det er utfordringer for dette innenfor et behandlingsfelt – både for terapeut, men også for pasient.

3.6 Oppsummering

I dette kapittelet har jeg presentert de teoretiske perspektivene jeg vil bruke sammen med mitt material. Teorien og mitt material danner rammen for en diskusjon (kap. 5). Teoriene jeg har presentert, har ulike funksjoner. Under Gudsfravær bruker jeg tematiske perspektiver fra Owe Wikström, Torborg Aalen Leenderts og Ekman Tam. Under Depresjon bruker jeg psykologisk teori fra Torkil Berge & Arne Repål. Under Klage har jeg hentet klageteori fra Ståle Johan Aklestad, Hanne Løland, Pamela Cooper-White og Torborg Aalen Leenderts. Samtidig bruker jeg tilknytningsteori fra Kari Halstensen og Elisabeth Mæland. Sjelesorgsteorien er hentet fra Thor Johan S. Grevbo. Helt til slutt har jeg valgt å ha med Owe Wikströms studie på religiøse terapeuters møte med konfidenter som opplever gudsfravær.

4 Analyse

I dette kapittelet skal jeg presentere det jeg har funnet etter analyseprosessen av materialet mitt. Sammen med funnene i analysen og de tematiske perspektivene skal jeg i kapittel 5 presentere et grunnlag for drøftingen av forskningen. Analysedelen vil bli delt inn i to ulike deler. Analyse del 1 omhandler den abduktive tilnærmingen. Det vil si at jeg presenterer og vil bruke erfaringene beskrevet i sitater fra biografiene. Analyse del 2 omhandler hvordan disse erfaringene forstås i lys av de tematiske perspektivene. Her vil jeg dele inn i tre hovedgrupper: «Gudsfravær», «Depresjon», og «Klage». Analyse del 1 og del 2 omhandler første del av problemstillingen i studien. Før jeg går inn i analysefunnene skal jeg presentere en sammenfatning av hver selvbiografi.

Strukturen for analysefunnene er delt inn i tre hovedsitat-grupper: «Gudsfravær», «Depresjon» og «Klage». Disse hovedsitatene er også hovederfaringene jeg har funnet i analyseprosessen.

4.1 Materialet

Studien min er basert på et dokumentmateriale av to selvbiografier. Jeg tok først utgangspunkt i biografiene hver for seg. Deretter så jeg etter sammenheng i sitatene som er funnene i analysen min.

4.2 Sammenfatning av Eskil Skjeldal – *Eg slepper deg utan at du velsignar meg*

Boka til Eskil Skjeldal omhandler hans depresjon og troskrise. Boka er delt opp i tre deler. Den første delen omhandler en slags in medias res hvor Skjeldal er på vei til Oslo for å disputere. Han har skrevet en doktoravhandling i teologi ved Menighetsfakultetet, nå MF vitenskapelig høyskole. Den andre omhandler hele fortellingen om depresjonen hans og troskrisen. Del tre omhandler ettertanker over det som har hendt og hvordan livet er nå.

Skjeldal opplever depresjon etter skilsmissen med kona som skjedde for tre år siden. Kona er også prest, slik som han, og de har barn sammen. Han stiller spørsmål om Gud har blitt borte

fordi kona hans er borte, og om i det hele tatt Gud finnes (Skjeldal, 2016, ss.1-27). Under depresjonen setter han seg inn i ulik litteratur for å prøve å få svar. Han leser seg opp på langfredag og Jesu dødsangst på korset, og stiller spørsmål rundt Jesu ofring – om Jesus er et godt forbilde (Skjeldal, 2016, s.28).

Da han var ung, var bønnen viktig for han – han kjente Gud gjennom bønnen. Eskil er fra Rykkin i Bærum og gjennom musikken og guttekoeret ble han en troende. Men nå når han prøver å be kjenner han seg ikke igjen i bønnen, nå er det tomt (Skjeldal, 2016, ss.27-33). Han sier til og med at han trenger hjelp til å bli kvitt troen (Skjeldal, 2016, s.29).

Eskil går ofte til Bibelens innhold, spesielt til salmene. I klagesalmene roper troende mennesker til Gud, men Gud er taus, selv om at disse klageropene er menneskelige (Skjeldal, 2016, s.33). Eskil beskriver at de som klager og roper presser Gud inn i et hjørne, og han beskriver den guden som finnes i disse salmene som en vill og hard gud – en Gud som tester ut troen til de troende (ibid).

Etter skilsmissen savner han både barna og kona, og han skildrer hvordan det er å rydde opp etter skilsmissen. Han beskriver seg selv som en dårlig far, fordi han er fylt med sitt eget mørke og må bruke mye av energien sin på å være til stede når barna er på besøk. Han tror også at Gud tester han (Skjeldal, 2016, ss.35-38). Eskil er også katolikk.

Eskil er rastløs og desperat, og det eneste han bryr seg om nå er å finne Gud. Alle hverdagslige gjøremål blir satt til side fordi all tiden går til søken etter Gud (Skjeldal, 2016, s.55). Han leter etter Gud i Bibelen hvor han leser historien om Job (Skjeldal, 2016, s.64).

Eskil forteller om at han tidligere har blitt diagnostisert med sterk depresjon og tar medisiner. Han mener at mørket har blitt en del av han nå og at han er blitt vant til det. Det han synes er skremmende er at troen har vært viktig i mørket. Troen har vært et håp og et holdepunkt gjennom søken etter Gud i mørket (Skjeldal, 2016, ss.70-72). Han har opplevd å miste troen før, da han var i tyveårene. Han gikk til psykoanalyse. Psykoanalysen gjorde at han mistet troen, men han fikk den gradvis tilbake. Psykoanalysen har gjort han tvilende til tider (Skjeldal, 2016, ss.73-75).

Eskil opplever at Gud avviser han og at tvilen gjør vondt. Opp i alt dette leser han Søren Kierkegaard, Kant og Johannes av Korset. Samtidig finner han ut at den jødiske teologien er viktig for han (Skjeldal, 2016, ss.98-99, ss.107-109, s.125). Det skjer også et vendepunkt en natt hvor han drømmer at han blir fortalt at han ikke skal stole på Gud (Skjeldal, 2016, ss.134-135).

Eskil likte å være prest og han savner å forkynne om Gud i en gudstjeneste. Han var på en gudstjeneste i Porsgrunn og prekenen den dagen gjorde inntrykk. Presten snakket om å finne Gud. Eskil er glad for at han dro til gudstjeneste den dagen, for her fikk han møte Jesus. Han har bare tenkt på Gud hele tiden (Skjeldal, 2016, s.182).

Da Eskil var student, bodde han i et kloster på Majorstuen. Han var usikker på om han skulle bli prest eller munk. I klosteret ble han godt kjent med munken Arnfinn Haram, og ble en disippel av ham. Eskil ble glad i han og en dag etter de hadde pratet sammen, døde Haram brått. Dødsfallet gikk inn på Eskil (Skjeldal, 2016, s.210).

Eskil mener at skilsmissen og Arnfinn Harams død gjorde at han kom i en troskrise. Han skylder på Gud. Han beskriver det som om at han blir revet i to, fordi han ber hver morgen og hver kveld, men det hjelper ikke. Samtidig slipper ikke troen taket i han (Skjeldal, 2016, s.215).

I del tre av boken er Eskil glad for at han er herre i sitt eget liv. Han fikk en åpenbaring om å ikke tro mer. Han beskriver det som et under og at han er lykkelig nå uten tro. Det er nå tre år siden etter troskrisen og han savner ikke troen (Skjeldal, 2016, ss.222-225).

4.3 Sammenfatning av Vidar Mæland Bakke – Gi mine øyne lys

Vidar Mæland Bakke har skrevet en bok som handler om depresjon og mørke. Han opplevde depresjon og mørke for første gang som 15 åring. Gjennom hele boka bruker han salmer og bibelvers som beskriver det han skal presentere og hva han skal fortelle.

Vidar beskriver seg som en «overbelastet harddisk» da han var 15 år gammel (Bakke, 2019, s.21). Harddisken hans ble for første gang overbelastet i 1989. Han var en person som kunne gruble mye og det var en tid hvor disse spørsmålene tok hele dagen: «Finnes Gud?» «Bryr han seg?» (Bakke, 2019, s.23). Det var også en stund hvor han synes det var godt å snakke om det han bar på, men etter hvert ble det skummelt. Det var ingen som hadde peiling på hvordan han egentlig hadde det. Han beskriver det som en gruvesjakt hvor han ble firt lenger og lenger ned i mørket, mens de andre ble stående oppe i lyset (Bakke, 2019, s.24).

Den selvforakten Vidar gikk og bar på gjorde at han fikk tanker om å gjøre slutt på livet. Han lagde en plan og syklet opp på et fjell. Foreldrene lette etter ham og det gjorde at han ikke fullførte planen (Bakke, 2019, ss.25-26). Dagene som fulgte, ble lysere og han fant gradvis tilbake til gleden. Vidar har i perioder opplevd at harddisken har blitt overbelastet i ujevne mellomrom (Bakke, 2019, s.29).

Vidar har ofte stilt spørsmål om det er akseptabelt å studere teologi for å bli prest når man er plaget med depresjon. For han har religiøse spørsmål vært en trigger, og Gud kan ha opplevdes som årsaken til problemene enn en løsning på dem (Bakke, 2019, s.30). Vidar er oppvokst rundt prester og misjonærer og han er selv fjerdegenerasjonsprest. Han ser ikke bort ifra at depresjonen ble forsterket med en troskrise (Bakke, 2019, s.31).

Vidar undrer på om det er en fordel å ha en gudstro i depresjonen, men samtidig mener han at Gud kan være en del av problemet snarere enn en ressurs. Han legger fram salme 13 fra Det gamle testamentet i Bibelen og forteller at han kjenner seg igjen i salmen. Her skjuler Gud sitt ansikt. Han forteller at når han hører andre troende fortelle om mørket, føler han seg ikke alene (Bakke, 2019, s.38).

Vidar beskriver at Davidsalmene i Salmenes bok gjør han glad. Her er Guds fravær tema. Det gjør han glad, for hvis David torde å snakke om gudsfraværet, tør Vidar også (Bakke, 2019, s.39). Han gir råd og tips til andre som er i mørket nå og et av tipsene er å bli inspirert av Salmenes bok og å lage sine egne bønner (Bakke, 2019, ss.58-60).

Som deprimert har Vidar strevet med ulike trossannheter, som for eksempel at Jesus har gjort opp for seg – at Jesus har dødd på korset for deg (Bakke, 2019, s.72).

Vidar er glad for at han fikk beholde troen på Gud og at hans gudsbildet måtte gå i stykker for at et større og sannferdig bilde skulle kunne ta form (Bakke, 2019, ss.85-88). Men det var en liten periode han måtte ta en pause fra Gud, hvor han var mer opptatt av Gud med liten g – han som stiller krav og gjør en anstrengt (Bakke, 2019, s.119). Dette måtte han gjøre for å få Gud med stor G tilbake.

Vidar beskriver at han synes det var godt å treffe andre som hadde det slik som ham (Bakke, 2019, s.156). Han har beholdt troen på Gud og han sier at det vil bli lysere en dag.

4.4 Analyse del 1

I analyse del 1 vil jeg ta utgangspunkt i analysefunnene mine med den abduktive tilnærmingen. Jeg skal jeg trekke frem ulike grunner til gudsfravær, materialets opplevelse av gudsfraværet, depresjon og klage.

4.4.1 Ulike grunner til gudsfravær

I perioder hvor vi opplever motgang, kriser og sorg kan det gi utslag i en troskrise. I denne delen av analysen skal jeg sette søkelys på grunner til gudsfravær fra materialet mitt.

4.4.2 Selve opplevelsen av gudsfraværet

Vidar og Eskil stiller spørsmål om hvorfor Gud oppleves fraværende i en tid hvor de trenger Gud som aller mest. Eskil (2017, ss.24-25) beskriver gudsfraværet slik: «Kjensla er at Gud har drege seg tilbake. No skulle eg gjerna ha vore ateist. Då ville eg ikkje ha noko Gud å vone på. Då ville lidinga berre ha vore liding og ikkje ei liding som kanskje kan lindrast av Gud.» Eskil beskriver fraværet som en lidelse og en smerte. Eskil beskriver en lengsel etter en Gud som kan lindre smerten, men den Gud oppleves fraværende. I et annet sitat sier han: «Det står klart fram: Eg manglar alt no, er redd for alt. Gud er ikkje med meg, han gjev ikkje trøyst. Eg har kalla

nok, han svarar ikkje meg i nauda mi. Men kva om det er fordi Gud ikkje finst?» (Skjeldal, 2017, s.217). Opplevelsen av gudsfraværet gjør at Eskil tviler og er redd. Han trenger Guds trøst, men får den ikke. I et tredje sitat beskriver Eskil gudsfraværet som ensomhet: «Eg sit framleis i sofaen på stova, med bønneboka i hendene. Ei kjensle av at eg er åleine. Eg er åleine i huset, det er ikkje det, men det er meir kjensla av at eg er åleine i verda. Det er ingen Gud der ute som får med seg noko som helst. Eg kan slutte å be, eg kan ikkje vente meir på ein Gud som berre finst i ei bok.» (Skjeldal, 2017, s.218). Eskil beskriver en håpløshet opp i all ensomheten hvor han kan gi opp, for Gud er ikke der for han.

Vidar beskriver at han har opplevd perioder omsluttet av et mørke: «Jeg har hatt perioder da jeg har følt det som om jeg var omsluttet av et slikt voldsomt, trykkende, ensomt mørke. Og jeg har oppriktig trodd at jeg var alene. Hvor var Gud? Og hvordan skulle de andre nå inn til dit jeg var?» (Bakke, 2019, s.13). Vidar beskriver også en ensomhet og stiller spørsmål ved hans ensomhet. En opplevelse av å ikke finne Gud i mørke. I et annet sitat beskriver Vidar en skjult Gud: «Er det en fordel å ha en gudstro når depresjonens grublerier fyller tilværelsen? Svaret er ikke entydig for meg. I det mørke dypet har jeg til tider tenkt mer på Gud som en del av problemet enn som en ressurs. Jeg har kjent meg igjen i salmen. Det er som om Gud skjuler ansiktet sitt, hvis jeg i det hele tatt fortsatt kan tro at han finnes.» (Bakke, 2019, s.38). Han påpeker at Gud oppleves mer som et problem enn en ressurs i opplevelsen av mørket og gudsfraværet. Vidar uttrykker en mulig grunn til at opplevelsen av gudsfraværet kanskje ikke ligge på han selv, men på Gud. I et tredje sitat stiller Vidar (2019, s.139) disse spørsmålene: «Er det fordi Gud har blitt borte fra livet mitt at jeg har kjent på et eksistensielt mørke? Eller er det motsatt: Ytre og indre omstendigheter har ført meg ut i et mørke, og derfor oppleves også Gud fraværende?» Vidar går fra å reflektere over at Gud kan være selve problemet til sine egne indre og ytre omstendigheter som videre kan føre en inn i opplevelsen av gudsfravær. I et fjerde sitat stiller Vidar enda et spørsmål: «Hvordan kan røttene mine, alt som utgjorde meg og min identitet der jeg var, noen gang plantes i denne nye jorda, i min nye livsfase, i dette eksilet?» (Bakke, 2019, s.100). Her beskriver han seg selv inn i Israels historie og eksilet. Opplevelsen av gudsfraværet er en ny livsfase som kan beskrives som et eksil.

Eskil og Vidar er teologer, og begge refererer til karmelittmunken Johannes av Korset i sine bøker. Begge er på leting etter svar på gudsfraværet. Eskil presenterer Johannes av Korset som en troende som opplevde *den mørke natta* (Skjeldal, 2017, s.108), og hvor han lærte å gi slipp

på den gamle troen og slutte å lete etter Gud (ibid). Han måtte gi seg over til den mørke natten og slutte å kjempe mot den (ibid). Eskil beskriver lesningen av Johannes av Korset slik: «Eg får vondt i heile kroppen av å lese Johannes: For det verkar som om det er opp til den truande å betre relasjonen til Gud. Korleis skal eg klare dette? Kva gjer eg gale?» (Skjeldal, 2017, s.109). «Johannes får trua til å verke undertrykkjande på den truande, ei tvangstrøye. Eg liker ikkje å halde underdanig fast på Gud.» (ibid). Eskil beskriver en uenighet med Johannes av Korset. Han beskriver en fysisk smerte og begynner å tvile på seg selv som troende.

Vidar presenterer karmelittmunken på en annen måte. Han presenterer han i en form for brevveksling. Vidar skriver et brev til Johannes:

«Det er interessant at du beskriver «sjelens mørke natt» først og fremst som en åndelig tørkeperiode. Jeg har noen ganger spurt meg hva som kom først av høna eller egget. Er det fordi Gud har blitt borte fra livet mitt at jeg har kjent på et eksistensielt mørke? Eller er det motsatt: Ytre og indre omstendigheter har ført meg ut i et mørke, og derfor oppleves også Gud fraværende?» (Bakke, 2019, s.139).

Det kommer det tydelig frem at Vidar stiller spørsmål rundt grunnen til gudsfraværet. Vidar bruker Johannes av Korset som en slags hjelp til å forstå situasjonen han er i.

Eskil og Vidar beskriver opplevelsen av gudsfraværet som en lidelse, mørke og ett eksil. En opplevelse som gir utslag for redsel, ensomhet og eksistensielle stilte spørsmål. Vi kan også se et uttrykk for tvil.

4.4.3 Depresjon

Den første hovederfaringen ved gudsfravær i analysefunnene er *depresjon*. Jeg skal her legge frem sitater fra materialet mitt om depresjon. På bakgrunn av mange sitater om depresjon, vil jeg ikke ta med alle sitatene fra materialet mitt, men de sitatene jeg mener er relevante.

Både Vidar og Eskil stiller spørsmål ved deres tidligere og nåværende problemer kan være med på å føre dem inn i en troskrise hvor Gud oppleves fraværende. De vet ikke svaret på det, men

reflekterer over spørsmålet. Eskil har tidligere opplevd depressive episoder og har blitt diagnostisert med «tung depresjon» (Skjeldal, 2017, s.70). I boka hans beskriver han livet sitt underveis gjennom skilsmissen. Eskil skriver (2017, s.15): «Einsemda er ille. Same kven som gjekk. Då dette slo ned i livet mitt, byrja tankane: Bryr Gud egentleg om menneska, om meg? Kvifor hjelper han ikkje når avmakta råkar? Ein ubehageleg tanke har festna seg i meg dei siste vekene: Er det slik at eg sjølv skyv Gud ut no, fordi ein viktig person i livet mitt har falle ut? Trudde eg på Gud berre så lenge eg hadde kjærleik rundt meg? Når Ho vart borte, forsvann Han og? Desse spørsmåla er overalt no. Dei er det einaste eg maktar å samle meg om. Tidlegare har bøna på denne plassen i kyrkja gjeve meg ei stor ro.» To av de viktigste holdepunktene i livet er borte og resulterer i ensomhet og grublerier. I et annet sitat beskriver han seg selv på denne måten: «Eg er som eit stort verkande sår, må berre halde att, halde kring meg. Eg legg meg på golvet i fosterstilling, maktar ikkje gå eitt einaste steg til.» (Skjeldal, 2017, s.44). Eskil beskriver en smerte som gjør han maktesløs. I et tredje sitat sier han: «Eg hadde ikkje ete på tre dagar, ikkje sove på ei veke. Det som skjedde denne ettermiddagen, var vel ein reaksjon på det presset eg stod i? Presset gjorde at jeg opplevde alt så intenst at eg vart utmatta av å oppleve meir. Eg var heilt utkjøyrd av å arbeide for å få fatt på Gud, for å finne Guds rolle i livet mitt, for å få kona på andre tankar.» (Skjeldal, 2017, s.48). Eskil beskriver sine reaksjoner på depresjonen og den livssituasjonen han er i. Han leter etter Gud og ønsker kona tilbake. I et fjerde sitat beskriver Eskil hvordan depresjonen påvirker hans liv sammen med fire småbarn: «Eg kjenner meg flat. Eg blir dårleg til å trøyste borna når dei er triste. Eg toler ikkje at dei treng kjenslene mine, og det hjelper ikkje om eg veit det er mine eigne born: Dei forstyrrar.» (Skjeldal, 2017, s.71). Eskil beskriver her at han ikke har krefter til andre enn seg selv. Alle rundt han er en forstyrrelse. Samtidig stiller han dette spørsmålet: «Er trua mi ein del av sjukdomen?» (Skjeldal, 2017, s.72), og han mener at «Eg gjer Gud og trua vanskeleg for tida.» (Skjeldal, 2017, s.182). Eskil stiller et eksistensielt spørsmål om tro og sykdom. Han spesifiserer at han selv gjør troen vanskelig og om det er en del av sykdomsbildet han.

Eskil har diagnosen *tung depresjon*. Han er midt i en skilsmisse. Han skriver en doktoravhandling ved Menighetsfakultetet, nå MF vitenskapelige høyskole, og opplever gudsfravær. Sitatene hans omhandler alt dette. Han beskriver en tung periode i livet.

I liket med Eskil beskriver også Vidar en tung periode i livet med depresjon og opplevelse av gudsfravær. Vidar har diagnosen *depresjon* og opplevde selvmordstanker og selvmordsforsøk i forlengelsen av depresjon. Etter et selvmordsforsøk som endte med at han avbrøt forsøket, har han hatt *lettere* depresjoner senere. Vidar beskriver depresjonen på denne måten: «Depresjon kan virke som et forstørrelsesglass. Alt i verden som trekker i negativ retning, fremstår med en overlegen styrke. Når jeg har vært langt nede, har det vært som om tankene mine var under en form for løgnangrep.» (Bakke, 2019, s.44) og «Men depresjonen har en tendens til å stenge ute annen relevant informasjon og gi den ødeleggende, løgnaktige stemmen nærmest fritt spillerom. Det kobles høyttaler på den. Den tar over hele det indre lydrommet.» (Bakke, 2019, s.52). Vidar beskriver at han opplever en løgnaktig stemme. En stemme som gir irrelevant informasjon og kan dra han ned i mørket. I et annet sitat sier han: «Noe av det tyngste for meg når jeg som voksen har vært i det depressive mørket, har vært manglende lyst og evne til å gjøre det som vanligvis gir meg glede, mening og mestringsfølelse.» (Bakke, 2019, s.95). Vidar og Eskil beskriver depressive episoder med manglende energi og glede. Vidar er deprimert og Gud som kan være en ressurs i det tunge, oppleves borte, og hverdagen kan kjennes meningsløs.

«Det er ikke utenkelig at min depresjon ble forsterket av at den også rommet en troskrise. Og at dette for meg ble så alvorlig fordi jeg tenkte at det å miste Gud, også ville innebære å miste familien min.» (Bakke, 2019, s.31). Vidar er også inne på tanken om at hans depresjon kan forsterke og utløse en troskrise. Troskrisen her er opplevelsen av gudsfravær. Eskil og Vidar reflekterer over depresjon med troskrise som følge, men på ulike tidspunkt. Eskil er i depresjonen, mens Vidar er ute av den. Jeg tolker det slik at Vidar kan se tilbake på det han opplevde og deretter konkludere. Eskil, slik som Vidar, har en tredelt bok hvor han også skriver etter den tunge perioden. Det som er annerledes med Eskil er at vi som leser kan få innblikk i hvordan han virkelig hadde det da det var tyngst.

Vidar og Eskil uttrykker en form for depressivt grubleri. Gjennom biografien til Eskil stiller han spørsmål hele tiden. Mens Vidar skriver at han var en person som grublet mye (Bakke, 2019, s.23). Spesielt i tiden med selvmordstankene. Vidar beskriver det på denne måten:

«Det var mine tålmodige foreldre og noen andre voksne som jeg hadde tillit til, som fikk all min oppmerksomhet. Snart kunne jeg merke at de var utkjørte av mine daglige doser

med grublerier. En stund hjalp det å snakke og snakke. Men etter hvert ble det for skummelt å dele de innerste, destruktive tankene. Ingen hadde likevel peiling på hva jeg gikk igjennom. Det var som om jeg beveget meg lenger og lenger nedover i en gruvesjakt hvor lyset fra lampen ble svakere og svakere. Og de andre var igjen der oppe.» (Bakke, 2019, s.23).

Vidar beskriver hvordan han hadde behov for å prate ut om sine innerste tanker da han var ungdom. Da tankene ble for destruktive ble tillits- og tilknytningspersonene hans også et slags problem. Vidar beskriver i sitatet at han så foreldrene og noen andre voksne så utkjørte ut. Det kan se ut til at Vidar ikke ville være til bry lenger, som konkluderer med innesluttethet. Han kunne ikke åpne seg for Gud eller sine tillitspersoner.

«Mørket i seg selv frykter jeg fortsatt. Ikke så mye for det som *er* der. Men for alt som *ikke* er der. Jeg frykter den bunnløse, bekmørke tomheten, suppa av ingenting, den nådeløse kulden, den eksistensielle angsten, den sjelelige ensomheten. Uten de andre. Uten Gud.» (Bakke, 2019, s.13). Vidar beskriver forholdet mellom depresjon og angst. Han uttrykker en angst for det som ikke er i mørket; ingen andre og ingen Gud. En angst for depresjonens ensomhet hvor ingen forstår hva han gjennomgår.

4.4.4 Klage

Den andre hovederfaringen ved gudsfravær i analysefunnene er *klage*. På lik linje med depresjon, skal jeg også her presentere sitatene materialet mitt har om klage. De sitatene jeg presenterer er alle sitatene jeg har funnet i analyseprosessen om klage i materialet mitt. Jeg fant fem sitater hos Eskil og fem sitater hos Vidar.

Eskil og Vidar sin klage fremstår som en klage rettet mot Gud. Eskil skriver:

«I det siste har jeg bede Salmane regelmessig, eg har gjort det inni meg, eg har gjort det lågt, eg har ropt dei ut. Eg bed ikkje berre for meg sjølv, men for sjuke vener, folk som slit. Men menneska bli berre sjukare. Gud fungerer ikkje som ånda i lampa. Tidlegare har eg kjent at Gud bryr seg. Sakte. Men no har det snike seg inn ei kjensle av å delta i

eit skodespel utan tilskodarar. Bøna blir meningslaus, det blir tydeleg for meg at eg har bede for å tinge noko frå Gud.» (Skjeldal, 2017, s.17).

Eskil beskriver bønnen som et håp om at venner skal bli friske og et håp for de som sliter, men til ingen nytte. Gud var der før, men nå bryr Gud seg ikke lenger. Bønnen har blitt meningsløs. Eskil ser på bønnen uten håp for Gud hører ikke. Videre skriver han: «Sjølvsagt grip ikkje Gud inn i skilsmisse eller om folk blir dødssjuka. Dette veit eg. Kvifor lastar eg han då?» (Skjeldal, 2017, s.22). Eskil har mistet håpet om en hjelpende Gud. «Eg lastar han fordi han ikkje møter meg på eitt eller anna vis: Eg søker styrke, men får ikkje styrke, eg søker ei trygg hamn, men får ikkje trøyst. Om han har skapt alle menneske, elsker oss høgast, men ingenting skjer: Kanskje kan han ikkje likevel?» (ibid).

«Eg kritiserer Gud for at han ikkje grip inn i livet mitt, men samstundes vil eg ikkje at han skal gripe inn, for då må eg omstrukturere heile livet mitt.» (Skjeldal, 2017, s.96). Det kan virke som at Eskil ikke makter mer av Gud fordi Eskil har prøvd så hardt å finne tilbake til Gud. Eskil har ikke mer å gi i forholdet mellom han og Gud.

«Mange kristne før meg har skulda på Gud, eg er ikkje åleina.» (Skjeldal, 2017, s.108). Eskil tør å si det rett ut at han skylder på Gud for denne tunge perioden. Han støtter seg på flere som har gjort det før han. Det kan virke som at Eskil vil få fram at det er greit å skylde på Gud iblant når livet er for tungt og Gud oppleves fraværende.

Vidar henviser ofte til klagetekstene i Bibelen. Spesielt klagesalmene. Vidar retter sin klage mot Gud når han henviser til vonde opplevelser og alt det vonde som skjer i verden: «Hvorfor kan han ikke forhindre mer av det vonde? Hvorfor kan han ikke i det minste bære oss gjennom livets tyngste tak, langt mer enn mange av oss opplever?» (Bakke, 2019, s.31).

«Mennesket som roper til Gud i Salme 42, har det tungt. Tårer er hennes brød dag og natt. Kanskje er det sorg? Kanskje er det fysisk eller psykisk sykdom? Kanskje utbrenthet? Men så er det disse andre som spotter henne. Er det ondsinnede naboer som fryder seg over hennes ulykke? Er det mennesker som vil føre bevis for at Gud ikke finnes? Ja, det kan det være. Men i mine tunge perioder har jeg gjenkjent dette like mye som indre stemmer. De utgjør mørkets klagekor i sjelens indre.» (Bakke, 2019, s.52). Vidar beskriver sin klage ved hjelp av Salme 42.

Han setter seg først inn i salmens hovedperson, for så beskriver den inn i sin situasjon. Klageropene er som indre, mørke stemmer i hodet hans.

Vidar presiserer også at det er greit å klage: «Ikke det å klage er galt i seg selv.» (ibid). Vidar og Eskil viser at klagen er et behov for dem i den tunge perioden. En tolkning av deres presisering av klagen kan bety en nødvendighet for den i tunge perioder hvor forholdet deres med Gud settes på prøve. Dette presiserer Vidar videre: «Klagesalmene har endatil fått sin egen bok i Bibelen. Det understreker klagens legitime plass i troslivet.» (ibid).

«Jeg mangler ikke noe!»» Er ikke denne setningen en hån mot de mange i verden som manglet mat, klær og beskyttelse? Og da jeg selv kjente på den grufulle gudsforlattheten og den eksistensielle ensomheten, hvordan skulle jeg kunne be en bønn som dette?» (Bakke, 2019, s.81). Her forbinder Vidar klagerop i verdens nød sammen med sin egen opplevelse av gudsforlatthet, og stiller spørsmål ved sin egen bønneerfaring.

4.4.5 Oppsummering

I analyse del 1 har jeg presentert sitater fra materialet og analyseprosessen, og tolket dem. I analyse del 1 kommer det frem to hovederfaringer til opplevelsen av gudsfraværet: depresjon og klage. Depresjonen kommer fram i materialets sitater hvor de beskriver sin tilstand og hvordan de opplever situasjonen de er i. Materialet mitt opplever erfaringene forskjellig, men har samtidig flere likhetstrekk. En stor forskjell er at depresjonen fører til selvmordstanker og selvmordsplaner hos Vidar, og Eskil opplever en skilsmisse. Likhetstrekk er at begge opplever gudsfravær i den tunge perioden, og at klagen er nødvendig i troslivet. Klagens nødvendighet i troslivet kommer fram ved materialets henvisninger til klagetekster i Bibelen og at de identifiserer seg med dem.

4.5 Analyse del 2

Nå vil jeg ta gudsfraværet og de to hovederfaringene fra analyse del 1 opp mot tematiske perspektiver. Under erfaringen «Gudsfravær» vil jeg dele inn teorien og analysefunnene fra analyse del 1 inn i «En prosess», «Natten» og «Den skjulte Gud». Det samme vil jeg gjøre

under erfaringen «Depresjon», men med andre undergrupper «Depresjon og selvmord», «Depresjon og angst» og «Depressive grublerier». Under tredje og siste erfaring «Klage» kaller jeg undergruppene «Klage i Bibelen», «Klagens betydning» og «Klagen som setter ord på lidelsen». Grunnen for at jeg deler inn i ulike undergrupper er ut ifra sitatenes vinkling inn i de ulike undergruppene. Ett eksempel er at Vidar opplever selvmord som følge av depresjon.

4.5.1 Gudsfravær

4.5.1.1 En prosess

Eskil og Vidar kaller den tunge perioden for et mørke. Et mørke hvor Gud oppleves fraværende. Den åndelige tradisjonens syn på den troende som opplever gudsfravær, er å kalle gudsfravær for *mørke* eller *natten* (Wikström, 2008). Den åndelige tradisjonen mener at *mørke* er en del av en indre prosess og er et resultat av hva etterfølgelsen av Kristus innebærer (Wikström, 2008). Det er en plagsom prosess fordi det er noe som må dø i den troende (Wikström, 2008, s.97). Gud handler hele tiden i denne plagsomme prosessen (ibid). Eskil og Vidar refererer selv til Den åndelige tradisjon og Johannes av Korset i bøkene. Eskil beskriver tydelig at Johannes av Korsets mening om å overgi seg til mørket, ikke er noe han makter. Mens Vidar er mer åpen og bruker Johannes som hjelp til å forstå sin situasjon. I analysefunnene finner jeg ingen direkte beskrivelse av at Eskil eller Vidar er oppriktig enig eller uenig med Den åndelige tradisjon. Jeg tolker det som om at de begge søker etter svar på sine hvorfor-spørsmål, hvor Den åndelige tradisjonen har én mulig forklaring.

Owe Wikström (2008) presenterer den åndelige prosessen hvor det er syv faser i den troendes liv: Savnet, Forsmaken, Oppgjøret, Nåden, Natten, Lyset og Vandringen. Vidar og Eskil presenterer ikke sin tunge periode som en åndelig prosess, men som en krise. Krisen er tydelig fase fem: *Natten*.

4.5.1.2 Natten

Slik jeg tolker mitt materiale befinner de seg i fase fem ut ifra oversikten Wikström presenterer. I den åndelige prosessen blir denne fasen kalt *Natten* og omhandler Gud som skjuler seg.

Wikström presiserer at den troende ikke lenger opplever Guds godhet i denne fasen (Wikström, 2008, s.144). Eskil klager til Gud om at Gud ikke lenger bryr seg om han eller vennene rundt han som er syke eller sliter i livet. Eskil og Vidar refererer til det bibelske sitatet “Min Gud, min Gud, hvorfor har du forlatt meg?”, som er en beskrivelse i Den åndelige tradisjonen at den troende kan identifisere seg med Jesu ord på korset Langfredag (Wikström, 2008).

I forlengelsen av Wikström og Den åndelige tradisjonen, skriver Torborg Aalen Leenderts (2007) om *Natten*. Leenderts refererer også til Den åndelige tradisjonen, men samtidig presenterer hun *Natten* sammen med James W. Fowlers trosutvikling. Fowler har laget en trosutvikling som han har delt inn for barneårene og tenårene, og en for voksenlivet. Én forskjell hos Eskil og Vidar, er at Eskil ikke er oppvokst i en troende familie, mens Vidar er det. Jeg skal forholde meg til voksenfasen i trosutviklingen til Fowler. Fowler mener at troen endres gjennom kriser man opplever i voksen alder. Som voksen er trosutviklingen individuell og blir ikke stimulert av livskriser (Leenderts, 2007, s.145). I fasen «Den egne, gjennomtenkte troen», mener Fowler at den troende kan oppleve mye smerte og troskrise fordi fasen omhandler å bli sin egen autoritet (Leenderts, 2007, s.146). I fasen «Den sammenbindende troen», omhandler det motsetningsfylte og komplekse (ibid). Den troende vil oppleve personlige brytninger med sin livserfaring og tro, og troen blir satt på prøve (ibid). I fasen «Den altomfattende, totale troen» omhandler den troende som har overvunnet splittelsen og overgir seg over til det de tror på (Leenderts, 2007, s.147). Eskil og Vidar befinner seg i fasen «Den sammenbindende troen». Eskil og Vidar er voksne, har livserfaring og opplevd tunge perioder. De er i en krise hvor livserfaringer og troskrise ikke kommuniserer. Særlig hos Eskil kan vi se at tro og livserfaring ikke blir sammenbundet, men heller en splittelse. Eskil opplever en livskrise som skilsmisse og deretter gudsfravær som ender i å falle bort fra troen. Vidar makter å gå fra fasen «Den sammenbindende troen» til «Den altomfattende, totale troen». Han overvinner splittelsen og overgir seg til troen.

4.5.1.3 Den skjulte Gud

Som tidligere presisert finnes det flere navn på «gudsfravær». *Den skjulte Gud* er én av dem og er et uttrykk som finnes i teologien. Fra det teologiske perspektivet dreier det seg om at Gud ikke viser seg i lidelsen slik den troende forventer (Leenderts, 2007, s.275). Ekman Tam har

skrevet en artikkel om den skjulte Gud. Tam mener at det er to åndelige veier: *Den positive vei* og *Den negative vei*. På *Den negative vei* er Gud skjult og ikke-talende (Tam, 2001). Gud leder den troende inn på den negative veien på to måter: 1) lidelse og 2) veiledning inn i forening med Gud gjennom bønn og tjeneste (Tam, 2001, s.17). Eskil og Vidar beskriver opplevelsen av gudsfraværet som en lidelse og smerte. Gud er borte og hjelper dem ikke i den tunge perioden de er i. Begge stiller spørsmål om hvorfor Gud skjuler seg når de er i lidelsen. Ut ifra det Tam mener om den negatives to veier, blir Eskil og Vidar ledet av Gud inn på den negative veien gjennom lidelsen.

4.5.1.4 Tilknytningsteori

Eskil og Vidar opplever en av sine tilknytningspersoner bli borte når de er i lidelsen. Tilknytningsteorien ifølge Halstensen er at mennesker knytter sterke bånd til Gud for å søke etter mening og identitet. Samtidig søker mennesker religion for å oppleve trygghet. En grunnmur for religion er at bønn kan gi trygghet for den troende (Halstensen, 2014). Mæland mener at det viktigste aspektet med tilknytning til Gud er selve tilknytningsbåndet (Mæland, 2013). Eskil og Vidar beskriver et trosliv med bønn. Eskil har bodd i kloster hvor den kontemplative bønningen var viktig for ham. I den tunge perioden ble bønningen brukt som klagerop og forventningsfullt håp om svar fra Gud.

4.5.2 Depresjon

Eskil og Vidar er diagnostisert med tung depresjon og går til medikamentell behandling.

4.5.2.1 Depresjon og selvmord

Vidar beskriver sin opplevelse av selvmords planlegging og forsøk som følge av depresjon. Selvmordstankene oppstod ikke under den nåværende krisen med depresjon og gudsfravær, men som tenåring og de depressive episodene hadde sin begynnelse. Et bindeledd mellom depresjon og selvmordstanker er tanken om håpløshet (Berge & Repål, 2020, s.233). Dette er en tanke både Vidar og Eskil beskriver. Ingen av dem beskriver opplevelsen av selvmordstanker ved opplevelsen av gudsfraværet, men de beskriver håpløsheten rundt Guds taushet.

4.5.2.2 Depresjon og angst

I likhet med depresjon og selvmord, er angst en følgesvenn av depresjon. Det har blitt gjort en undersøkelse hvor over halvparten av de som har depresjon, sliter også med angst (Berge & Repål, 2020, s.23). I materialet mitt sier de ikke spesifikt at de har angst, men ut ifra sitatene kan vi lese at de opplever en slags angst i forhold til at Gud oppleves borte og livet blir utrygt.

4.5.2.3 Depressive grublerier

Det kommer tydelig fram i analyse del 1 at Eskil og Vidar grubler mye og stiller flere spørsmål knyttet til opplevelsen. Spesielt Eskil. Eskil grubler mye over det som har hendt tidligere i livet og bekymrer seg over framtiden. Berge og Repål (2020) sier at en depressiv person har en tendens til å gruble over tidligere problemer og frykte over framtidens innhold. Dette er en gjenganger hos den som opplever gjentatte depresjoner. Eskil og Vidar bekymrer seg over preste-tjenesten; kan de fortsette som prester? Og de bekymrer seg for familie og for seg selv. De prøver å finne løsninger på problemene med grublerier, som ikke er unormalt for en som er deprimert og holder på med depressiv grubling, sier Berge & Repål (2020).

4.5.3 Klage

4.5.3.1 Klage i Bibelen

I analyse del 1 presenterte jeg funn av materialet som beskriver sin klage ved hjelp av Bibelen. Eskil og Vidar leser klagetekstene i Bibelen, spesielt klagesalmene og Jobs bok. Det ser ut til at Vidar bruker den bibelske litteraturen som hjelp til å sette ord på hvordan han har det. Begge to bruker Bibelen som et bevis på at andre har klaga og skylda på Gud før, og derfor kan også de gjøre det. Klagen i mitt materiale er en klage hvor Gud er adressat. De klager *til* Gud og spør: hvorfor? Aklestad skriver om klage som en *eksistensiell klage* hvor klagen oppstår i møte med lidelse og smerte (Aklestad, 2009). Klagen oppstår når mennesker ikke klarer å forklare sin smerte og vonde opplevelser (Løland, 2008). Klara Myhre har fire dimensjoner om klage, hvor de omhandler klagens *grunnform* som er spørsmålet *hvorfor* (Leenderts, 2007, s.271). Myhres dimensjoner omhandler klagens språk. Klagen blir et språk som forløser smerte, den tydeliggjør situasjonen, den skaper orden og lukker Gud inn i nøden (Leenderts, 2007). I mitt

materiale kan vi se at klagen forløser smerten hos Eskil og Vidar. De ser at andre har satt ord på smerten før dem. De får et språk de kan bruke når forholdet mellom dem og Gud oppleves håpløst. Eskil uttrykker en håpløshet hvor båndet mellom han og Gud er brutt. Han finner ingen løsning på fraværet enn at Gud må ta skylda for den smerten han opplever. Vidar klager både individuelt og kollektivt. Han klager over sin egen situasjon, men også for alt vondt som skjer i verden. Konklusjonen deres er at det er greit å klage.

I Bibelen klages det til Gud om kriser og vonde hendelser, men også når Gud ikke er der i lidelsen. Når Gud ikke er gjenkjennbar, er klagen et behov. Eskil og Vidar refererer til Jobs bok. Job er en sentral stemme i Det gamle testamentet, og som ofte blir referert til innenfor klagelitteraturen. Eskil og Vidar bruker Job og identifiserer seg med hans smerte. De får en person de kan gjenkjenne seg selv i. Vidar og Eskil identifiserer seg med en gudfryktig mann som også opplever motstand i tros livet. Kanskje det er lettere å uttrykke sine egne erfaringer når andre har gjort det før? Job, Vidar og Eskil har et fellestrekk hvor alle tre klager *til* Gud i lidelse.

4.5.3.2 Klagens nødvendighet

Det kommer tydelig fram i analyse del 1 at Eskil og Vidar gir smerten et språk ved å klage. Ifølge Løland etterlyses klagen av forskere fordi den trengs (Løland, 2008). Klagen er et behov for de i lidelsen. Løland mener at klagens sted er livserfaring (Løland, 2008). Eskil og Vidar opplever en livskrise og en troskrise samtidig. Troen oppnår ikke det livserfaringene har vist, og ender med depresjon og opplevelsen av gudsfravær i lidelsen.

Argumentene Løland presenterer omhandler opprettholdelse av forholdet mellom den troende og Gud, og å gi lidelsen et språk. Ett argument er at klagen opprettholder forholdet mellom den troende og Gud, et annet argument er at klagen er viktig i bønnelivet og gudstjenesten og et tredje argument er at når klagen er fraværende, gjør klageteologien ukjent. Slik jeg ser det er Eskil og Vidar eksempler på hvorfor klagen er nødvendig. Begge er prester og opplever at Gud ikke er der i lidelsen. Forholdet mellom dem og Gud blir satt på prøve, og det eneste de kan gjøre er å be til Gud. Eskil uttrykker en bekymring over bønnen og sier at det er vanskelig å be. Han velger til slutt å be i form av klage. Klagen blir til slutt et behov.

4.5.4 Oppsummering

I analyse del 2 har jeg presentert funnene i analyse del 1 i lys av relevante tematiske perspektiver. De tematiske perspektivene er hentet fra teorikapittelet (Kap.3). «Gudsfravær» har jeg delt inn i tre undergrupper «En prosess», «Natten» og «Den skjulte Gud». Undergruppene kom fram ved nøyere lesing av materialets sitater og beskrivelser av opplevelsen av gudsfraværet. Det kom fram i materialet at gudsfraværet oppleves som et *mørke*. Under hovederfaring «Depresjon» kommer det fram i materialets sitater at de var deprimert før opplevelsen av gudsfraværet, og at de nå opplever en livskrise og en troskrise samtidig. I hovederfaringen «Klage» representerer Eskil og Vidar et eksempel om klagens nødvendighet i troslivet. De får frem behovet for et klagens språk i lidelsen.

Eskil og Vidar opplever at Gud som tilknytningsperson er borte. Tilknytningsbåndet mellom dem blir satt på prøve. Eskil prøver å be, men opplever det som håpløst og nytteløst. Kontakten mellom dem er brutt.

4.6 Oppsummering

I analysekapittelet har jeg lagt fram analysefunnene for min forskning og presentert dem i lys av relevante tematiske perspektiver fra kapittel 3. I analysen har jeg presentert analysen slik at «Gudsfravær» er selve opplevelsen til mitt materiale. I tillegg til gudsfravær, opplever de to erfaringer opp mot opplevelsen: 1) depresjon og 2) klage. Jeg har valgt å kalle «Depresjon» og «Klage» for hoved erfaringer til opplevelsen av gudsfravær fordi det var flest sitater under disse to temaene i materialets bøker. Innenfor «Depresjon» har jeg presentert flere undergrupper som er relevante for materialets sitater og beskrivelser av erfaringen. Det samme har jeg gjort under «Klage», men litt annerledes. Undergruppene for «Klage» omhandler klagens funksjon og nødvendighet i troslivet.

Jeg har presentert materialets sitater og beskrivelser av gudsfravær opp mot teori fra den spirituelle sjelesorgen. Den åndelige tradisjon, her presentert av Wikström, Leenderts og Tam, mener at opplevelsen av gudsfraværet er en del av en smertefull indre prosess som den troende må igjennom. Gud er handlende i den smertefulle prosessen. Tam mener at Gud ikke er fraværende, men skjult og han presiserer at det er Guds intime nærvær med menneskene. Mitt

materiale har ikke en forståelse av at de er i en prosess hvor Gud er handlende. De anser ikke Gud som skjult. Eskil uttrykker at Gud er *borte*. Det kommer fram i analyseprosessen at depresjon er en erfaring av opplevelsen av gudsfraværet for mitt materiale. I teorikapittelet så vi at gudsfravær kan være en følge av depresjon. Slik jeg leser mitt materiale er at de er i en tung eksistensiell periode i livet hvor Gud oppleves fraværende.

Klagen er en av de to hoved erfaringene som kommer frem hos mitt materiale. Eskil og Vidar kan være eksempler på behovet for et klagespråk. Et språk som åpner opp for å sette ord på deres lidelse.

5 Drøfting

I analysekapittelet presenterte jeg analysefunnene for forskningen min. Funnene som kom fram i analysekapittelet var at depresjon og klage er materialets hoved erfaringer av opplevelsen av gudsfravær. Målet med analysefunnene har vært å få forståelse for hva som kan kjennetegne presters erfaringer av gudsfravær. Ved hjelp av analysen har vi fått et innblikk i Eskil og Vidar sine erfaringer og opplevelser av gudsfraværet. Det kan være utfordrende for den troende når Gud som tilknytningsperson blir borte. Jeg er blitt utfordret på hvordan en sjelesørger kan møte konfidenter som er lik Eskil og Vidar, og hvilke implikasjoner det kan ha for utøvelse av kristen sjelesorg. Hvordan kan disse funnene utfordre den sjelesørgeriske praksisen til presten og kan vi lære noe av Eskil og Vidar? Det jeg ønsker å få frem i drøftingen er hvilke implikasjoner som kan oppstå for sjelesørgeren i møte med konfidenter som opplever Gudsfravær.

I det følgende vil jeg bruke Farstads sjelesorgs definisjon i min drøfting hvor sjelesorgen er samtalehjelp og veiledning knyttet til livs- og trosutfordringer, og som skjer innenfor en kirkelig kontekst (Farstad, 2017, s.231). Jeg vil i drøftingskapittelet ta utgangspunkt i problemstillingens andre del «Hvilke implikasjoner kan dette ha for utøvelse av kristen sjelesorg?» med fokus på en sjelesørgerisk drøfting.

I drøftingen vil jeg ta i bruk teoretiske perspektiver fra teorikapittelet (Kap. 3). Jeg vil hente teoretiske perspektiver fra Wikström, Tam, Leenderts, Grevbo, Halstensen, Mæland, Løland og Cooper-White. De teoretiske perspektivene er fra religionspsykologien, den åndelige tradisjonen, sjelesorgen, psykologien og klageteologien. Jeg håper de teoretiske perspektivene kan hjelpe meg med å drøfte analysefunnene. Jeg har delt inn drøftingskapittelet slik: Forholdet mellom psykisk sykdom og åndelig utvikling, Den brutte Gudsrelasjonen og Samtalens verdi.

5.1 Forholdet mellom psykisk sykdom og åndelig utvikling

I forskningsprosessen ble jeg nysgjerrig på forholdet mellom psykisk sykdom og den åndelige utviklingen. Jeg har ofte stilt meg dette spørsmålet: «Hvor går grensen mellom psykisk sykdom og den åndelige utviklingen og finnes det en grense?» Dette er et spørsmål som kan være vanskelig å svare på.

Mitt materiale har diagnosen «depresjon» og går til medikamentell behandling. Jeg tolker det slik at de allerede har gått til lege eller vært i psykiatrien for å bearbeide sin psykiske lidelse med tanke på at begge referere til sin medikamentelle behandling. Eskil har tidligere i livet opplevd Gudsfravær, og etter skilsmissen med kona opplever han det igjen. Han beskriver et mørke hvor han hele tiden stiller eksistensielle spørsmål og trosspørsmål. «Bryr Gud seg om mennesker?», «Har jeg selv skjøvet Gud unna?» og «Er troen en del av sykdommen?» Dette er eksempler på spørsmål han grubler på. Vidar beskriver sin depresjon på den måten at han hele tiden blir trukket i en negativ retning og hvor depresjonen stenger ute all fornuft. Han stiller spørsmål om depresjonen ble forsterket av en troskrise. Slik jeg ser det har depresjonen kommet først og deretter gudsfraværet hos begge. Det konstaterer ikke at depresjonen er hovedårsaken til deres gudsfravær. I Wikströms studiet ble det presentert to fortolkningsplan: 1) terapeutene/sjelesørgerne forstår gudsfraværet som et tegn eller symptom på et psykologisk problem og 2) terapeutene/sjelesørgerne vil støtte og legitimere for pasientens egen religiøse fortolkning av sin livs- og troskrise og bygge det opp mot Bibelen og trossamfunnet pasienten er en del av (Wikström, 1998, s.141). I sjelesorgsamtalens rom med konfidenter som opplever Gudsfravær og depresjon er det viktig at sjelesørgeren er bevisst på forholdet og skille mellom psykisk lidelse og den åndelige erfaringen. Sjelesørgeren kan tenke: «Handler dette om en klinisk depresjon som kan gå mot selvmordsforsøk eller handler det om en åndelig modningsprosess?». Jeg vil nå i det følgende se på fordeler og ulemper med Wikströms to fortolkningsplan.

Fortolkningsplan 1 ser på konfidentens gudsfravær som et tegn eller symptom på psykisk sykdom. Én fordel kan være at sjelesørgeren tar på alvor at det finnes en psykisk lidelse i bakgrunn som kan forsterke konfidentens troskrise. På bakgrunn av konfidentens psykiske lidelse kan sjelesørgeren ta inn teori fra andre disipliner enn bare sjelesorgen, som for eksempel psykologien. En sjelesørger som bruker denne fortolkningsmodellen, har mulighet til å stille åpne spørsmål til konfidenten om hva konfidenten selv tror kan være bakgrunnen for livs- og troskrisen. Samtidig kan sjelesørgeren bidra med å gi råd om psykisk helsehjelp som psykolog, om det er nødvendig. Én ulempe med denne fortolkningsplanen kan være at sjelesørgeren blir fastlåst i at gudsfraværet er et symptom på depresjon og derfor velger å ikke forholde seg til det åndelige perspektivet. Psykologien som disiplin kan da få forkjørsrett over sjelesorgen.

Fortolkningsplan 2 ser på konfidentens gudsfravær som konfidentens egen religiøse fortolkning av situasjonen. Det vil si at konfidenten fortolker gudsfraværet som en følge av sin psykiske lidelse. Et eksempel kan være «Gud er borte, derfor er jeg deprimert.» Én fordel kan være at sjelesørgeren støtter og respekterer konfidentens religiøse fortolkning av situasjonen. Hos mitt materiale grubler de over om troskrisen var en del av sykdommen og om depresjonen ble forsterket av gudsfraværet. Vidar kunne se på Gud som problemet i krisen. Samtidig kan en ulempe være at denne fortolkningen blir for snever. Den kan være for snever hvis tilfellet er at konfidenten har en alvorlig grad av depresjon hvor selvmordstanker kan bli en følge av depresjonen.

Slik jeg ser det bør sjelesørgeren ha begge fortolkningsplanene med seg for å få en større bredde og forståelse av konfidentens livs- og troskrise. Dette fordi det kan dreie seg om både en psykisk lidelse, men også en troskrise. Det er viktig å få greie på om depresjonen kan føre til andre alvorlige situasjoner hos konfidenten hvis ikke den psykiske helsen blir tatt på alvor. Selvmordstanker kan være en følge av depresjon (Berge & Repål, 2020, s.234) og i noen tilfeller kan det gå så langt at den deprimerte lager seg en plan og i verstefall gjennomfører et selvmordsforsøk (ibid). Et eksempel er Vidar som gikk alene med sine depressive grublerier og tanker da han var tenåring. Han fikk selvmordstanker og bestemte seg én dag for å gjennomføre en selvmordsplan. I en slik situasjon som her har sjelesorgen to sjelesørgeriske retninger som kan passe: Den terapeutiske sjelesorgen og den spirituelle sjelesorgen. Terapeutisk og spirituell sjelesorg kan tilby samtalehjelp for konfidenter som opplever livs- og troskrise slik som for eksempel Eskil og Vidar. Den spirituelle sjelesorgsretningen omhandler en medvandrende henvisning til Guds dype hemmeligheter (Grevbo, 2006, s.332) hvor sjelesørgeren kan være en åndelig veileder. Slik jeg ser det kan sjelesørgeren som åndelig veileder hjelpe konfidenter med opplevelsen av gudsfravær bruke de ulike fasene Wikström presenterer, og særskilt gå inn i fasen *Natten* for å hjelpe konfidenten med å forstå at han eller hun ikke er alene, men at Gud er der sammen med konfidenten i en åndelig modningsprosess (Wikström, 2008, s.97). I mine funn er det ingen av dem som sier at de er i en åndelig prosess, men de åpner opp for refleksjon rundt Johannes av Korsets tenkning om det. Wikström mener at åndelig veiledning kan hjelpe konfidenten med å bli stabil i sin tro, vokse i tillit til Kristus, men også forstå konsekvensen av å være en Kristusetterfølger (Grevbo, 2006, s.336). Sjelesørgeren som åndelig veileder kan møte konfidenten med å presisere at konfidenten har det tøft akkurat nå, men at konfidenten ikke går gjennom dette alene. Gud er der, selv om at Gud virker skjult (Tam, 2001). På en annen

side kan det være at konfidenten ikke vil ta imot dette som hjelp, fordi det er ikke slik det oppleves. Slik jeg ser det kan det være viktig at sjelesørgeren hjelper konfidenten med å forstå at sjelesørgeren står der sammen med konfidenten enten han eller hun kaller det en åndelig prosess eller ikke. Samtidig tolker jeg det slik at de terapeutiske og spirituelle sjelesorgsretningene kan overlappes.

I den terapeutiske sjelesorgsretningen er sjelesorgen en psykologidominert sjelesorg og legger vekt på samtals betydning (Grevbo, 2006, s.384). Sjelesorg i møte med psykisk lidelse og troskrise kan være utfordrende for sjelesørgeren, men de terapeutiske og spirituelle sjelesorgsretningene kan hjelpe sjelesørgeren til å se en sammenheng. Sjelesørgeren kan dra nytte av samtals betydning og hjelp til selvhjelp fra den terapeutiske sjelesorgsretningen og samtidig ha rollen som åndelig veileder (Grevbo, 2006, s.375 og s. 336). Det kan være én mulighet å dra de to fortolkningsplanene i Wikström sin studie sammen. Fortolkningsplan 1 går i retningen terapeutisk sjelesorg, mens fortolkningsplan 2 går i retningen spirituell sjelesorg. Samtidig ønsker jeg å understreke at det er en utfordrende situasjon, slik også Wikström understreker det i sin studie (Wikström, 2008).

I funnene kom det frem at selve depresjonen hos materialet mitt kunne ha flere følger. De opplevde negativ tenkning, depressivt grubleri og angst. Berge & Repål (2020, s.23) sier at angst og depresjon kan gå hånd i hånd og er ikke unormalt. Det er heller ikke unormalt å utvikle angst i forbindelse med brutte relasjoner som for eksempel skilsmisse (Roness, 1992, s.5). I funnene kan vi se at Eskil ofte grubler over hendelser og tidligere depresjoner. Vidar bekymrer seg om familierelasjonen vil bli brutt hvis Gud forblir borte. Depressive grublerier holder depresjonen oppe og forlenger depresjonen (Berge & Repål, 2020, s.96 og 100). Berge & Repål (2020, s.100) sier at den deprimerede bruker grubling for å forstå hvorfor situasjonen er som den er, men problemet med slik grubleri er at grublingen ikke løser noen problemer. Det kan vi se i funnene hvor Eskil er desperat etter svar. Han bruker dag og natt til å lese seg opp på teori om gudsfravær med et mål: Å finne tilbake til Gud. Den terapeutiske sjelesorgsretningen som vektlegger samtals betydning, vil kunne hjelpe konfidenter lik Eskil slik at han eller hun ikke blir stående så alene i sin desperate søken og depressive grubling.

5.2 Den brutte Gudsrelasjonen

I funnene kommer det frem at Vidar er redd for å miste Gud og familien. Familien var gode støttespillere da Vidar var 15 år og opplevde depresjon og selvmordstanker. Slik jeg ser det kan det se ut til at Vidar frykter å miste alle trygge relasjoner i livet. Eskil opplever skilsmisse og lurer på om det er derfor Gud også ble borte. Eskil opplever at kona som var en trygg tilknytningsperson bli borte, og det samme skjer med Gud.

Det kommer tydelig frem i funnene at bønn og klagen opprettholder Gudsrelasjonen for Vidar og Eskil. Jeg tolker det slik at de fortsatt har et håp om at Gud ser og hører dem, og at de ikke ønsker å kutte relasjonen til Gud. Tilknytningsteorien som jeg har omtalt tidligere bekrefter viktigheten av trygge relasjoner kan være til hjelp for å forstå hvorfor mennesker knytter sterke bånd til Gud (Halstensen, 2014, s.119). Mitt materiale bruker bønn og klage for å ivareta sin relasjon med Gud selv ved opplevelsen av en utrygg gudsrelasjon. Halstensen (2014, s.123) mener at bønner er en måte å søke nærhet til Gud, bønner skal være til trygghet og ikke til frykt. Men hva skjer når Gud ikke svarer på bønner? Og hva skjer når Gud ikke svarer på de bønnene som omhandler lidelse og smerte? I mine funn kommer det frem at materialet mitt fortsetter å klage og Gud er deres adressat. De har tidligere opplevd bønner som trygg, et sted hvor de opplevde Gud som nærværende. Mæland (2013, s.41) sier at tilknytningsteorien omhandler individets erfaringer og utvikling, slik vi kan lese om da Eskil bodde i klosteret på Majorstua som teologistudent ba han ofte med munkene i trygge omgivelser. Eskils erfaringer av Gudsfravær har gjort bønner om til et sted for klage, smerte og lidelse. Han ser ikke meningen med å be til én Gud som kjennes fraværende. Bønner som tidligere var én måte å søke nærhet og trygghet hos Gud har nå blitt meningsløs.

Ut ifra mine funn kan klagebønner hjelpe materialet mitt med å sette ord på den lidelsen de opplever. Slik jeg tolker Eskil sin desperasjon etter å finne Gud, ønsker han at lidelsen som Gudsfraværet gir han skal ta slutt, men han opplever det motsatte. Cooper-White mener (2012, s.25) at lidelsen er en vedvarende smerte, og at den har behov for tålmodighet, slik at den blir bearbeidet. Materialet mitt opplever en brutt relasjon til en trygg tilknytningsperson som resulterer i deres lidelse. Det kan se ut som at lidelsen er det som kan gi mening i den forstand at lidelsen blir en følelsesreaksjon på opplevelsen av Gudsfraværet. Lidelsen gir Eskil og Vidar et språk (Cooper-White, 2012, s.24) og skaper en viss mening som tillater dem å holde ut i det

uutholdelige (Cooper-White, 2012, s.26). Det vil si at lidelsen forstås som en følge av den smertefulle opplevelsen Gudsfravær gir dem.

Cooper-White trekker frem Sterns bruk av termen *Witness*, altså vitne, for å beskrive sjelesørgerens rolle. Praksisen til et vitne (witness) kalles en hellig praksis. Stern mener at vi som mennesker har behov for et vitne til vår lidelse (Cooper-White, 2012, s.29). Sjelesørgeren, slik Cooper-White og Stern mener, skal møte konfidenten i lidelsen ved å være et vitne til lidelsen konfidenten kommer med. Slik jeg ser det blir sjelesørgerens rolle en lyttende rolle. Konfidenten kan komme til sjelesørgeren med alt det vonde han eller hun bærer på, og sjelesørgeren skal stå i det sammen med konfidenten. I sjelesorgsrommet kan sjelesørgeren bli en tilknytningsperson. Mæland skriver at et psykologisk perspektiv på tilknytningsteori er kunnskapen om hvordan mennesker forholder seg til nærhet, omsorg, beskyttelse, selvstendighet og muligheter i livet betydningsfullt (Mæland, 2013, s.41). Sjelesørgeren kan få en viktig rolle som tilknytningsperson gjennom et krevende landskap.

5.3 Sjelesørgerens egenskaper

I spirituell sjelesorg trekker Grevbo frem Wilfrid Stinissen som eksempel. Stinissen legger vekt på tre egenskaper en sjelesørger bør ha: 1) erfaring av Gud, 2) respekt og 3) mildhet og fasthet (Grevbo, 2006, ss.336-337). Samtidig mener Wikström at sjelesørgeren som åndelig veileder bør ha omsorg, besinnelse og tolkning med inn i sjelesorgens rom (Grevbo, 2006, s.337). Andre egenskaper en prest og sjelesørger hele tiden bør ha med er å være villig til å utforske og lære. Slik jeg ser det kan disse egenskapene være til hjelp for en sjelesørger i møte med konfidenter som Eskil og Vidar. Egenskapene Stinissen og Wikström presenterer er egenskaper som kan møte konfidenten på en tillitsfull måte hvor sjelesorgsrommet kan være et trygt sted å være med sine krevende og vonde erfaringer.

I forlengelsen av sjelesørgerens egenskaper har jeg i forskningsprosessen stilt meg dette spørsmålet: «Hva ville jeg som sjelesørger hatt med meg i møte med konfidenter lik Eskil og Vidar?» Underveis i lesningen av teori ble jeg oppmerksom på Leenderts kapittel om Gud som et ubegripelig mysterium (Leenders, 2020). Leenderts mener at det er betydningsfullt å være ærlig overfor Gud, fortelle Gud hvordan vi har det og hvis det er tilfellet er det lov å skjelle ut Gud (Leenders, 2020, ss.82-85). Sjelesørgeren kan utfordre konfidenten med å være ærlig

overfor Gud med hvordan han eller hun har det i krisen. Etter min oppfatning kan den oppleves utfordrende for konfidenten, men også åpne opp for refleksjon hos konfidenten. Jeg har også forstått i løpet av forskningsprosessen hvor viktig det er at sjelesørgeren går sammen med konfidenten, men at konfidenten selv må ha et ønske om å arbeide seg gjennom sine utfordrende erfaringer. Sjelesørgeren blir dermed en støtte på veien. Fra mitt perspektiv er det viktig å møte konfidenten på en respektfull måte med et lyttende øre, men også ta konfidentens bekymringer og problemer på alvor.

En sjelesørger kan stille spørsmål om konfidenten er i en trosutvikling. Fowler hevder at troen endres først gjennom livskriser (Leenderts, 2007, s.140). Slik jeg tolker det, kan Eskil være et eksempel på dette. Han opplever en livskrise i voksenlivet og ved livskrisen blir troen satt på prøve. Han stiller spørsmål om Gud ble borte fordi kona ble borte. Fowlers forskning viser at det kan oppstå en trosutvikling i voksenlivet (Leenderts, 2007, s.145). Et karakteristisk trekk for voksen trosutvikling er at troen ikke følger en biopsykososial utvikling, men går mer mot en individuell og personlig trosutvikling (ibid). Her kan livskriser spille en rolle for trosutviklingen (ibid). Fowler hevder at for en del kan trosutviklingen inneholde mye smerte og han presenterer to karakteristika ved trosutvikling gjennom voksenlivet: 1) det kan bli noe som tvinger seg på, 2) *symbolene* blir satt i sentrum og ikke fortellingen (Leenderts, 2007, s.145). Eskil beskriver flere ganger at han ofte kjenner på at han bryr Gud med noe i denne troskrisen. Han ber og søker tilflukt hos Gud, men Gud svarer ikke. Det kan sette Eskil i en fortvilet situasjon med smerte, slik jeg tolker det. I analysekapittel under analyse del 2 (punkt 4.5) har jeg tidligere drøftet Fowlers ulike trosutviklingsfaser i voksenlivet opp mot materialet. Der skrev jeg at Eskil og Vidar befinner seg i fasen «Den sammenbindende troen». Eskil opplever at tro og livserfaring ikke blir sammenbundet, men splittes. Eskil opplever en livs- og troskrise som resulterer i bortfall fra troen. Vidar overviner splittelsen og overgir seg til troen. Det vil si at Vidar makter å gå fra fasen «Den sammenbindende troen» til «Den altomfattende, totale troen».

Samtidig har jeg tenkt på hva jeg selv som fremtidig sjelesørger ville gjort hvis jeg møtte konfidenter med troskrise ut ifra Wikströms to fortolkningsplan. Hvis jeg som sjelesørger på den ene siden retter meg mot den åndelige utviklingen hos konfidenten kan jeg tenke at konfidenten trenger et trygt sted hvor han eller hun kan komme med alt det som kan oppleves som utfordrende ved tro og liv. På en annen siden kan jeg tenke at konfidenten trenger innsikt

i hva som gjør at troen er utfordrende akkurat nå. Eskil beskriver at han nå kjenner seg igjen i Jesu ord på korset «Min Gud min Gud, hvorfor har du forlatt meg?». Det er mulig å bruke en langfredagsteori (Wikström, 2008, s.146), i den forstand konfidenten kan ha samme opplevelsen av å stå med Jesu disipler påskenenatt i Getsemanehagen (Wikström, 2008). Hvis jeg som sjelesørger på den andre side retter meg mot psykologien kan jeg se på gudsfraværet som en følge av psykisk sykdom. Mitt materiale er bevisst på sin depresjon, men søker allikevel den åndelige litteraturen for svar på sine opplevelser. Som sjelesørger må jeg vite hvordan jeg skal lytte til deres forklaringer og hvordan det oppleves for dem. En sjelesørger har derfor behov for alle disse brillene med seg: de psykologiske brillene, teologiske briller og åndelige briller. Slik jeg ser det bør sjelesørgeren ha begge perspektivene med seg og ikke velge mellom dem. Sjelesørgeren bør ikke avfeie åndelige spørsmål og de eksistensielle spørsmålene, men ha et samsyn.

5.3.1 Samtalens verdi

I funnene mine kommer det frem at Eskil og Vidar ikke oppsøkte samtalehjelp, men heller leste seg opp på ulike teori om gudsfravær. De var helt alene i gudsfraværet. Eskil opplever at Arnfinn Haram, den personen han kunne snakke med og stole på, dør. I terapeutisk sjelesorg skriver Carl Rogers at hovedfokuset på samtalens funksjon er hjelp til selvhjelp (Grevbo, 2006, s.375). Han mente også at konfidentens egne utspill bør være i fokus (ibid). Slik jeg tolker mine funn vil deres egne utspill være deres relasjon med familie og kone, og deres spørsmål omkring opplevelsen av Gudsfraværet er et resultat av deres depresjon. Samtalens verdi i en slik situasjon, slik jeg ser det, kan være sjelesørgerens veiledning med åpne spørsmål, slik at konfidenten selv kan prøve å finne egne svar på situasjonen og prosessen, til selvrefleksjon. Hovedpoengene bak Rogers tenkning var å rette fokuset på å slippe løs innestengte følelser (ibid).

Sjelesørgeren kan imøtekomme konfidenten med å favne han eller hennes problemer og være en oppmerksom lytter (Grevbo, 2018, s.47). En sjelesørger som lytter kan gi samtalen verdi på bakgrunn av sjelesørgerens ønske om å forstå konfidenten på best mulig måte. Det vil si at sjelesørgeren kan bruke tid på hva konfidenten selv forteller. Et lyttende øre viser at sjelesørgerens imøtekommelse av konfidentens behov. Betydningen av at konfidenten velger

akkurat sjelesorg som samtaleform kan også være viktig å lytte til. Slik jeg ser det kan det være en måte konfidenten ønsker å gi sjelesorgen er sjansen, men også tillit. Tillit i den forstand at konfidenten vil bruke sjelesorg som problemløsninger på sin livs- og troskrise. Samtidig kan konfidentens troskrise ligge som bakgrunn for konfidentens valg av samtaleform.

5.4 Oppsummering

I drøftingskapittelet har jeg drøftet hovedfunnene fra analysekapittelet opp mot ulike tematiske perspektiver. De ulike tematiske perspektivene er religionspsykologi, psykologi, sjelesorg, den åndelige tradisjonen og klageteologi. Ved hjelp av de ulike tematiske perspektivene har jeg prøvd å drøfte implikasjoner for utøvelse av kristen sjelesorg i møte med konfidenter som opplever gudsfravær og psykisk sykdom.

Min hovedkonklusjon for drøftingen er at en sjelesørger ikke bør ta et enkeltvalg mellom de ulike fortolkningsplanene til Wikström, altså skille mellom psykologi, og sjelesorg, men ha begge med seg inn i samtalens rom når det dreier seg om psykisk helse og troskrise. I drøftingen så vi på hvilke implikasjoner som kan oppstå for utøvelsen av kristen sjelesorg. Implikasjonene kan oppstå for en sjelesørger når konfidenten opplever både en livs- og troskrise samtidig hvor det tydelig at både livskrisen og troskrisen er i konflikt med hverandre. Samtidig ønsker jeg å få frem at sjelesorgsdisiplinene henter teori fra andre disipliner.

6 Avslutning

Denne studien har prøvd å undersøke to presters erfaringer med gudsfravær og hvilke implikasjoner dette kan ha for utøvelse av kristen sjelesorg. Fokuset i studien har vært å se på disse erfaringene, og hvordan prester og sjelesørgere kan møte konfidenter med en livs- og troskrise. I funnene kom det frem at depresjon og klage kjennetegner disse to prestenes erfaringer med Gudsfravær. Materialet mitt ble diagnostisert med depresjon før opplevelsen av Gudsfraværet, og det gjør at de stiller spørsmål om sin psykiske lidelse påvirker opplevelsen av Gudsfraværet. Depresjonen og Gudsfraværet gjør at materialet kjenner på smerte, lidelse og angst. Materialet mitt bruker klage for å uttrykke sin smerte og lidelse overfor Gud. Gud blir klagens adressat og gir materialet mitt et språk for sine opplevelser og erfaringer.

Min studie viser at det kan være utfordrende å møte konfidenter med psykisk sykdom og troskrise. Hvor skal sjelesørgeren legge vekt – den psykiske lidelsen eller troskrisen? Sjelesorg i møte med konfidenter som opplever psykisk sykdom og troskrise viser at sjelesorgen har behov for å hente teori fra andre disipliner som psykologien. I min studie brukte jeg teori fra Owe Wikström og hans to fortolkningsplan. Fortolkningsplan 1 omhandler sjelesørgere som ser på Gudsfraværet som et symptom på den psykiske lidelsen, mens fortolkningsplan 2 omhandler at sjelesørgeren legitimerer for konfidentens egen religiøse fortolkning av Gudsfraværet og den psykiske lidelsen. Det vil si på den måten konfidenten selv fortolker sin krise ut ifra sin religion. Min studie viser at en sjelesørger bør ha med seg begge fortolkningsplanene i møte med konfidenter som opplever livs- og troskrise. I tillegg til fortolkningsplanene til Wikström har jeg brukt to av Grevbo sine sjelesorgsretninger: den terapeutiske sjelesorgsretningen og den spirituelle sjelesorgsretningen. Ved hjelp av disse to retningene kan sjelesørgeren gå inn i sjelesorgens rom med fokus på samtalens betydning og som åndelig veileder.

I studien min kommer det frem at materialet mitt ikke oppsøkte samtalehjelp. Jeg ønsker å fremheve samtalens betydning når det gjelder å sette ord på vanskelige følelser, og det vonde man bærer på. I mine funn kommer det frem at klagan blir brukt som et lidelsesspråk. Med klagan får Eskil og Vidar satt ord på det vonde og gitt lidelsen de bærer på et språk. Klagan gjør at de får gitt situasjonen de er i en mening. Jeg tror det er viktig at konfidenten får utløp for sine tanker og følelser i sjelesorgens rom, spesielt når konfidenten kjenner seg alene i situasjonen og trenger trygghet. Relasjonen mellom sjelesørger og konfident er viktig når konfidenten

opplever Gudsfravær hvor en tilknytningsperson blir borte. Sjelesørgeren kan få rollen som tilknytningsperson i sjelesorgsrommet. Det er viktig at sjelesørgeren går sammen med konfidenten i den vonde og ensomme opplevelsen av Gud som skjult.

I møte med konfidenter som opplever Gudsfravær og psykisk sykdom trenger sjelesørgeren egenskaper og kompetanse som kan hjelpe sjelesørgeren i en slik situasjon. Wilfrid Stinissen, en eksempelperson innenfor den spirituelle sjelesorgsretningen, mener at sjelesørgeren bør ha erfaring av Gud, respekt, fasthet og mildhet som egenskaper. En sjelesørger bør kjenne til sine egne gudserfaringer i møte med andres gudserfaringer. Respekt viser at sjelesørgeren tar konfidenten på alvor og imøtekommer han eller hennes behov. Samtidig styrkes tilliten mellom sjelesørger og konfident når konfidenten blir møtt med respekt, fasthet og mildhet.

Studiens hovedkonklusjon er at en sjelesørger bør møte konfidenter som opplever psykisk sykdom og Gudsfravær med både psykologiske briller og sjelesørgeriske briller. Sjelesørgeren bør stille spørsmål omkring den psykiske lidelsen, samt konfidentens åndelige utvikling, til tross for at det kan være utfordrende.

Jeg håper studien om Gudsfravær kan være et bidrag til sjelesorgsfaget, men det trengs mer forskning på implikasjoner for utøvelsen av kristen sjelesorg i møte med psykisk sykdom og opplevelsen av Gudsfravær.

7 Litteraturliste

- Aklestad, S.J. (2009). *Eg skrik fordi hjarte brøler. Klage og affekt. Eit møte mellom klagetekstane i Det Gamle Testamentet og moderne affektteori.* (Masteroppgave). MF Vitenskapelige Høyskole, Oslo
- Bakke, V.M. (2019). *Gi mine øyne lys. Håpsord gjennom mørket.* Oslo: Luther forlag
- (2011). *Bibelen: Den hellige skrift: Det gamle og Det nye testamente.* Oslo: Bibelselskapet, 2011
- Cooper-White, P. (2012). Suffering. Miller-McLemore, B.J. (Red.) *Practical Theology.* (s.23-31). Wiley-Blacwell
- Danbolt, L.J. (2014). Hva er religionspsykologi? Danbolt, L.J. Engedal, L.G. Hestad, K. Lien, L. & Stifoss-Hanssen, H. (Red.). *Religionspsykologi.* (s.17-31). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Eidner, O. (2006). *Den doble sorgen. Presten som mistet to barn og troen på Gud.* Kjeller: Genesis forlag AS
- Farstad, M. (2017). *Skam. Eksistens. Relasjon. Profesjon.* Oslo: Cappelen Damm
- Greenway, A.P., Milne, L.C. & Clarke, V. (2003). Personality variables, self-esteem and depression and an individual's perception of God. *Mental Health, Religion & Culture 6:1.* s.45-58. Hentet fra <https://doi.org/10.1080/1867467021000029381>
- Grevbo, T.J. (2018). *Sjelesorg i teori og praksis. En lærebok og håndbok med mange perspektiver.* Oslo: Luther Forlag
- Grevbo, T.J. (2006). *Sjelesorgens vei. En veiviser i det sjelesørgeriske landskap – historisk og aktuelt.* Oslo: Luther Forlag
- Halstensen, K. (2014). Når mennesket knytter bånd til Gud. Danbolt, L.J., Engedal, L.G., Hestad, K., Lien, L. & Stifoss-Hanssen, H. (Red.). *Religionspsykologi.* (s.113-126) Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Harbsmeier, E. & Iversen, H.R. (1995). *Praktisk teologi.* Viborg: Forlaget og forfatterne.
- Helsekompetanse (u.å.). *Depresjon.* [www.helsekompetanse.no](http://asf.helsekompetanse.no). Hentet 17.april 2020 fra <http://asf.helsekompetanse.no/del2/psykiske-lidelser/depresjon?fbclid=IwAR1fb0Qvr6o9QWTzjvBP3VDejggr84F9-Y-nSHT7LFvh-NDiyiXnh612gxk>

- Høiseth, C. E.-N. (2012). *Exposure og medvandring. Diakonale væremåter i møte med lidelser og gudsfravær.* (Masteroppgave). MF Vitenskapelige Høyskole, Oslo
- Jeanrond, W. G. (1994). *Theological hermeneutics: Development and significance.* London: SCM Press
- Johannes av Korset (2008). *Själens dunkla natt.* Helsingborg: Karmeliterna
- Johannessen, A., Tufte, P.A. og Christoffersen, L. (2016). *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode.* Oslo: Abstrakt forlag
- Kristiseter, I.J. (2011). *Guds fravær når sogene er vonde. Om mennesker i kriser som opplever Gud fraværende.* (Masteroppgave). MF Vitenskapelige Høyskole, Oslo
- Landsforeningen uventet barnedød. (u.å.). *Presten som mistet to barn og troen på Gud.* Hentet 28.august 2020 fra <https://www.lub.no/tema/sorg/presten-som-mistet-to-barn-og-troen-pa-gud/>
- Leenderts, T.A. (2007). *Når glassflaten brister. Om brytningen mellom livet og troen.* Verbum forlag
- Leenderts, T.A. (2011). *Gud og det vonde. Om tillit og tillitstap.* Oslo: Verbum forlag
- Leenderts, T.A. (2020). Gud – fortrolig nærvær, ubegripelig mysterium. Austad, A., Borge, L., Leenderts, T.A., Stifoss-Hansen, H. & Thomassen, M. (Red.) *Lidelse, mening og livssyn.* (S.73-91). Bergen: Fagbokforlaget
- Legevakhåndboken (u.å.) *Depresjon.* www.lvh.no. Hentet 27.august 2020 fra https://www.lvh.no/symptomer_og_sykdommer/psykiske_lidelser/depressive_lidelser/depresjon
- Løland, H. (2008). Mitt liv er kommet nær dødsriket. Klage i det gamle testamentet og i dag. *Halvårsskrift for praktisk teologi: tilleggshefte til Luthersk kirketiende* (1). s.36-47.
- Malterud, K. (2017). *Kvalitative forskningsmetoder for medisin og helsefag.* Oslo: Universitetsforlaget.
- Mandt-Anfindsen, A.M. (2016). *The Silence and the God Who Speaks. An empirical study on the experienced absence of God.* (Masteroppgave). MF Vitenskapelige Høyskole, Oslo
- Meadow, M.J (1984). The dark side of mysticism: Depression and «the dark night». *Pastoral Theology* (33). s. 105-125.
<https://link.springer.com/article/10.1007/BF01086371>

- Nielsen, G.H. (1997). Psykiske lidelser. Nielsen, G.H. & Raaheim, K. (Red.). *En innføring i psykologi for universitetet og høyskoler.* (s.481-503). Oslo: Cappelen Forlag.
- Norges ledende helseoppslagsverk (2019, 22.02) Diagnostikk av depresjon. www.NHI.no. Hentet 27.august 2020 fra <https://nhi.no/sykdommer/psykisk-helse/depresjon/depresjon-diagnostikk/>
- Norsk forening for kognitiv terapi (u.å.) *Angstlidelser.* www.kognitiv.no. Hentet 10.oktober 2020 fra <https://www.kognitiv.no/psykisk-helse/ulike-lidelser/angstlidelser/>
- Platou, M.S. (2019). *En første avskjed. En kvalitativ studie av sykehusprestens erfaring med ritualisering etter dødsfall.* (Masteroppgave). MF Vitenskapelige Høyskole, Oslo
- Rimehaug, E. (2009). *Ansikt til ansikt.* Oslo: Luther forlag
- Rimehaug, E. (2013). *Når Gud blir borte.* Oslo, Luther forlag
- Roness, A. (1992). *Angst ved nervøsitet.* (ss.1-5). Stavanger: Psykiatrisk opplysningsfond
- Røkholt, E.G., Bugge, K.E., Sandvik, O. & Sandanger, H. (2018). Tap, sorg og livet videre. Røkholt, E.G., Bugge, K.E., Sandvik, O. & Sandanger, H. (Red.). *Sorg.* (2.utg.). (s.11-30). Oslo: Fagbokforlaget.
- Røkholt, E.G., Bugge, K.E., Sandanger, H., Sandvik, O. & Hansson, K. (2018). Forhold som påvirker sorg. Røkholt, E.G., Bugge, K.E., Sandvik, O. & Sandanger, H. (Red.). *Sorg.* (2.utg.). (s.53-73). Oslo: Fagbokforlaget.
- Skjeldal, E. (2017). *Eg slipper deg utan at du velsignar meg.* Oslo: Forlaget Press
- Stinissen, W. (1993). *Natten er mitt lys.* Oslo: St. Olav Forlag
- Store norske leksikon. (2018, 20.februar). *Biografi.* www.snl.no. Hentet 05.oktober 2020 fra <https://snl.no/biografi>
- Stålsett, G. *Når tro kan være helbredende eller ødeleggende.* I J.-O. Henriksen (Red.), *Tro: 13 essays om tro.* Oslo: Kom forlag, 2006
- Sørensen, T. & Kvande, M.N. (2014). Er de troende friskere? Danbolt, L.J., Engedal, L.G., Hestad, K., Lien, L. & Stifoss-Hanssen, H. (Red.). *Religionspsykologi.* (s.303-314). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Tam, Ekman P.C (2001): Guds taushet og stillhetens Gud. *Over alt. Tidsskrift for bønn,meditasjon og Kristusmystikk* (3) s.11-23.
- Teigen, K.H. (1997). Emosjoner. Nielsen, G.H. & Raaheim, K. (Red.). *En innføring i psykologi for universitetet og høyskoler.* (s.179-192). Oslo: Cappelen Forlag.

- Thargaard, T. (2018). *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget
- Wikström, O. (1998). Depression and the Absence of God: Religious studies and/or theology in clinical research. *Studia Theologica*, 52:2, s.130-146. Hentet fra <https://doi.org/10.1080/00393389808600226>
- Wikström, O. (2008). *Det blendende mørket. Å oppdage den store gleden*. Oslo: Luther Forlag